

Kabdebó Lóránt

Határ Győző írói pályaképe

(1914. november 13. – 2006. november 27.)

Az életrajz eseményei általában fontosak bármely életmű alakulása szempontjából. Háttérként. De olyan népeknél, ahol a történelem állandóan beleszól a magánemberi életpálya alakulásába, ott elsőrendűen meghatározóvá válik, és nemcsak a tematikába, de még a művek stílusába is sugalmazóan beleszövődik. Mint például a közép-európai térségben. Határ Győző életműve éppen azért lehet reprezentáló ebből a szempontból is, hiszen benne egymást keresztezik a modern irodalmi beszédmódok és a közvetlen történelmi meghatározottság. Aggályosan távol tartaná magát minden helyhez és alkalmisághoz kötött esetlegességtől, mégis a század művészi beszédmódjainak figyelembevételével létrehozott életmű minden mozzanatában tetten érhetjük a helyi történelem ihlette motívumokat is. Életműve kötődik a világirodalom kortársi törekvéseihez, nyitott a filozófia korszerű problematikája felé, ugyanakkor kapcsolódik a közép-európai és a sajátosan magyar kulturális és irodalomtörténeti adottságokhoz is. Ironikusan fogalmazott maga mentséggel – mondanám úgy is: understatementtel – panaszkodhatna ugyan elszakítottságát a magyar irodalom tematikájától: „Bűnöztem, atyámfi, súlyosan vétettem irodalmunk nemzeti illemtörvénye ellen, s nem is egyszer. Olyan könyveket – (is!) – írtam, amelyeknek azonkívül, hogy magyarul íródtak, a magyarsághoz semmi közük. Íródhattak volna akár-melyik nyugati nyelven.” Mégis – azt hiszem – barátainak az a meglátása érvényesebb, amelyről költő kortársa, Weöres Sándor tájékoztatta egyik levelében; az 1956 őszéről kelt levél egyetlen regényről beszél ugyan, de a jellemzés Határ Győző egész életművére érvényesen hangzik:

Kedves Győző,

köszönöm leveledet, tanácsaidat. Szükséges és igen hasznos dolgokra figyelmeztetsz a tervezett folyóirattal kapcsolatban; leveledet gondosan elteszem és alkalomadtán a szerkesztőtársaknak megmutatom, ha a folyóirattervből tényleg lesz naposcsibe.

És ha valóban nem csak terv marad: remélem, hogy írásaidra és közreműködésedre számíthatunk. Ezelőtt pár héttel Balatonfüreden író-társaságban beszélgettünk arról: van-e olyan magyar regény, mely világsikert arathatna; mely francia, angol, vagy német fordításban nem sikkadna középszerűvé, hanem pótolhatatlan értéként ragyogna?

Sorra vettük a múlt és jelen kb. félszáz íróját. Egy részüknél (pl. Kemény Zsigmond, Krúdy) az látszott valószínűnek, hogy világhírű klasszikusok árnyékába kerülnének, másodlagosaknak látszanának, nagyrészt önhibájukon kívül. Másrészüik, pl. Jókai, a nemesebb fajta fél-ponyvához hasonlít fordításban. Legtöbbjük pedig olyan volna, mintha az ember belép Paks vagy Balmazújváros múzeumába, ahol a legesleghitelesebb helybeli varsát, kapufélfát, pruszlikot, sámedlit, dudabórt, rokkát, stb.-t látni százsámmra; nagyon igaz, csak éppen nem érdekes, hogy ott éppolyan a varsa, kapufélfa, stb.

Végül is, mindnyájunk nagy meglepődésére, a Te „Héliáne” regényednél kötöttünk ki: ez a regény európai, anélkül, hogy úgy volna európai, mint a nyugatiak; érdekes; dunavidéki, de nem mucsai; ha lefordítanák nyugati nyelvre, nem zökkenne valamely nagy előd hatáskörébe.

Jó visegrádi üdülést és munkát kíván, ölel

1956. okt. 17.

Weöres Sanyi.

Határ Győző életművét két véglet határozza meg: távol él a magyar irodalmi folytonoságtól, mégis kötődik a régió sajátos világához; bárha élete jelentős részét emigrációban tölti, és egész pályáját (tehát otthoni életét is!) a magyar irodalmi közélettől különváltan élte – írói beszédmódja minden mozzanatával kötődik az itthoni klímához (sőt az emigráció utóbb talán még inkább összeköti a hazai irodalommal). Hadd idézzem e szempontból 1987. augusztus 30-án hozzám írott levelének egyik – idevágó – részletét: „Tudod, a derek Haldimann Éva (a NZZ-ban) azt írta egyszer az Éjszaka minden megnő francia változatáról, hogy végső fokon az író »emigrációs magányát« tükrözi, azt a »sivatagot«, amiben él. Ezzel szemben a valóság az, hogy éppen harmincegy éve nem vagyok emigráns – addig az voltam; nem élek az egyedüllét »sivatagjában« és emigráns-létem a mások agyréme, nem az enyém.”

* * *

Az első világháború kitörésekor született, pontosabban akkor, amikor a közép-európai lelkesedés szerint már győztesen otthon kellett volna lenniük a katonáknak: „mire a lomb lehull”, 1914 őszén. Persze a történelem másképp alakult: a háború folyt tovább, a katonáskodó apa még az újszülöttet sem láthatja, utóbb pedig a korábban kitűnő nyomdaipari papírszakértő, a háború sérültjeként, egy hosszú életen keresztül ápolásra szorul, a fővárosba költöző családját nemhogy irányítani és eltartani, de összetartani sem tudja. A felnövekvő ifjú hamar önálló életre rendezkedik be. Ifjúkorának anyagi kiszolgáltatottsága megtanítja, hogy egy életen át függetlenítse életmódját az írói létől. Ebből következően Határ Győző életrajzában szinte minden mozzanatában különbözik a magyarországi irópályáktól. Rajzkészsége építészmezőként keresett munkatársává avatta, utóbb pedig széles körű nyelvismerete (latin, görög, német, angol, francia, orosz) a frekvenciát fordítók között tartatja számon. Mind a háború előtt, mind utána az átlagos értelmiségi életszínvonalat meghaladó életmódot tudja biztosítani önmagának. Mindezt mégis úgy, hogy a pénzkereset mellett maradjon ideje szabadon foglalkozni irodalmi alkotómunkával. Párhuzamosan tanul építészetet és végzi felsőfokú zenei tanulmányait. Majd mindkettőt szüneteltetve, autodidakta módon, óriási filozófiai műveltségre és gondolkodóképességre tesz szert. Közben a folyóiratok és az irodalmi csoportosulások megkerülésével szinte az ismeretlenségben érik íróvá.

Háború előtti kéziratai elvesztek. (Ugyanis a hazai politika ellenében tevékenykedett, ezért letartóztatják, kézírataiban „kormányzógyalázó” kitételeket fedeznek fel, és az inkriminált regénygépiratokat a kormányzóhoz juttatják; feltehetően a budai vár ostromakor valamely irattárban pusztultak el; egyetlen regényét találja meg a szétbombázott rendőrség irattárában 1945-ben az ostrom után, az 1939 tavasza és 1942 októbere között készült, *Csodák Országá HÁTSÓ-EURÁZIA* címűt, ennek átdolgozott változata azután 1988-ban jelenik meg Londonban, az Aurora könyvek sorozatban, két kötetben.) A regényeiben talált politikumért ötévi fegyházra ítélik. Az ország német megszállása után büntetését töltő elítélt belekerül egy politikai börtönlázadásba, és csak csodával határos körülmények között menekül meg.

A háború előtt a jobboldallal került szembe, az ostrom után a kommunista rendszer közösi ki az első perctől. Megjelent regényét (*Héliáne*, 1947) és verskötetét (*Liturgikon*,

1948) zúzdába küldik, a regény kritikusa a vezető irodalmi folyóiratban politikai szempontból életveszélyesen megfenyegeti a szerzőt. Amikor megélhetését fordításokkal biztosítja, nem akárcsi, mint Lukács György hangoztatja vele kapcsolatban, hogy sok fordítással kell ellátni, mert így a szocialista irodalmi életnek dupla nyeresége lesz: Határ kiválóan fordít, és addig legalább nem ér rá saját műveket írni. Egy újabb, a politikai viszonyok következtében kiadhatatlanná váló regény (*Az Őrző Könyve*, 1949, megjelent: 1974, Aurora könyvek, München, majd 1992. *Életünk könyvek*, Szombathely) megírása után, 1949 őszén megkísérli illegálisan elhagyni az országot („bokorugrás” – miként akkoriban ezt a ténykedést köznapri szóval minősítették). Elfogják, tiltott határátlépés kísérlete miatt két és fél évi börtönre ítélik, majd internálják (fogsága egy részét ugyanabban a börtönben tölti, ahol akkor már emléktábla örökíti meg a háború alatt átélt börtönlázadás emlékét). Az étkezési körülmények elleni börtönstrájk következményeként szigorított büntetés-ként a hírhedt márianosztrai börtönbe kerül, ahol a szenvedés és éhezés delíriumában dramatizált hallucinációk sugallatára kigondolja az utóbbi élete fő művének tartott „világdrámájának”, a *Golgheloghinak* első változatát. A börtönből szabadulván építészmérnöki munkakörben dolgozik, majd ismét műfordításokkal tartja fenn magát, többek között Rabelais-t, és Laurence Sterne remekeit, a *Tristram Shandyt* és az *Érzelmes utazást* fordítja. 1956-ban, a forradalom leverése után elhagyja az országot, feleségével együtt rövid ideig Bécsben tájékozódnak, majd Londonban telepsznek le. Londonban a BBC magyar adásainak munkatársaként dolgozik, Wimbledonban él, a Hongriuscule nevet viselő, Viktória korabeli házában. Életműve itt teljeseedik ki: még otthon írott regényei, valamint a már Angliában keletkezett könyvei sorra megjelennek. Sokáig csak nyugati kiadásban, 1986-tól már magyarországi kiadók gondozásában is. Magyarországra első alkalommal Weöres Sándor temetésére tér haza, ahol ő tartja a búcsúztató beszédet. A magyarországi rendszerváltás után a magyar irodalom megbecsült alkotója, 75. születésnapján az egyik legmagasabb állami kitüntetésben részesül, majd 1991-ben elsőként kapja meg a külföldön élő magyar írók közül a Kossuth-díjat, a legmagasabb magyar állami művészeti kitüntetést. A Miskolci Egyetem pedig a megalakult Bölcsészettudományi Karának javaslatára tiszteletbeli doktorává választja.

* * *

A látszat: Határ Győző bűvész, aki mindent meg tud csinálni. Virtuóz, akinek a mesteriség minden trükkje a kisujjában van. És él is vele: eleme a játék, a latin derű.

A valóság: Határ Győző moralista művész, aki arra irányítja pályáját, amerre a belső kényszer hajtja. Ellenzője minden megszállott elfogultságnak. Szabad szellem, akit – épp a szabadság eszményének nevében – a legkegyetlenebb rabtartó kényszerít pályára: önmaga.

A látszat és valóság megszenvedett párharca: műveinek ironikus feszültsége. A játszó ember és a vizsgálódó szellem egyeztetése.

Latin szellem, de már a kései császárkor idejéből. Hívó, aki a hit ellentmondásosságán akadt fenn. Individualista, aki tudja, hogy csak a közösség egészével együtt lehet megmenteni a személyes létezési formát. Ironikus a kétségbeesésig, hős a szerep kétségbevonhatóságáig. Magányos, aki hatni akar; politikus, aki céltalannak lát minden ténykedést. Provokáló az összeférhetetlenségig, klasszikus a sokféle kötődésben. Befogadó a szétrobbanásig, egyöntetű az állandó ismétlődésig.

Sorsa: hit és ellenszegülés, érte börtön, majd számkivetettség. Színhelye évtizedeken át: Hongriuscule. Az egyszemélyes (kétszemélyes!) „kis-Magyarország” Londonban. A számkivetettségben teremtett archimédeszi pont. Hongriuscule mégsem politikai száműzetés (ha annak is indult valaha); „procul negotiis”-lét, ahol zavartalanul leírhatta, ami a börtönének magányában felgyűlt benne, és ahol feldolgozhatta a negotium tapasztalatait.

Zavarhatatlanul. De sokáig visszhang nélkül is. Már régen az otthoni világ sokszoros idegvégződése volt, akihez mindenhonnan érkeztek információk (küldött művek, levelek, telefonok formájában), akinek az éter hullámain érkező hangjára várakozással figyeltek – művei mégiscsak nehezen találhatták meg hazavezető útjukat. Előbb csak barátokhoz, könyvtárakba érkezhettek jellegzetes aranynyomatú könyvei mint nyugati kiadványok, a magyarországi kiadás csak a nyolcvanas évek közepétől kezdett csordogálni.

A század legnagyobb zavarait szenvedőként és bele nem törődő lázadóként élhette át. A fasizmussal szemben forradalmár lett – a francia forradalom értelmében; a sztálinizmus ellenében – a polgáréreneyeket és a latin értelmet csillantotta meg. Áldozat lett mindkét esetben. Ezzel az alapvető élménnyel érkezett Hongriusculé-be: elhagyva az ihlető társaságot, nem vetve le az élmények terheit. Éppen elég feldolgozónivalója maradt. Látszólag bezárkózott – a mítoszok világába, a képzeletében összetorlódó történelembé –, valójában sajátos módon kinyílt a század lényegi kérdései számára. Nem publicistaként. Íróként kérdezett, szuverén, esztétikailag érvényes művekben.

* * *

Miből született ez az írói világ? Minden világirodalmi, zenei, és filozófiai ihlet mellett itthoni forrásból, közép-európai tapasztalatokból. Akkor is ide kötődik, ha látszólag idegen volt is valaha itthon. Egy szembesítés és egy szemléleti törésvonal edzettje-neveltje.

A szembesítés: a *Hétköznapok és csodák* és a *Tanú* Európája Horthy és Gömbös (hogy a többit ne is említsük név szerint) Magyarországon.

Ha még itthon írott és meg is jelent regényét, a *Heliánét* olvasom: látom a kötődést, az indulás ihleteit. Azt a társaságot, értelmiségi elitet, az Európai Iskolát, amelyik a két világháború közti időhöz kapcsolódva a háború utáni pillanatban különböző kísérletekbe rendeződve megoldhatónak érezhette még a világ, és benne a maga sorsát. A szellem erejében bízva hihetett az európai civilizáció megújulásában. Vérátömlesztésre várt, és nem elvészésre. A flört és életélvezet késő latin világát felújítva a szellemi megújulás esélyeit is vélhették az adódó kalandokban.

A hazai társasági értelmiségi tudatregények szervezője a két háború közén kétféle szellemi mozgásirány volt. Az egyik – paradox módon – a tájékozatlanság, a másik – ennek ellenében – a megoldáskeresés. Hőseik szélcsendben nőttek fel, de vihar után is újabb vihar előtti csendben. Előtörténetük regénycímekben elbeszélve: az *Álmodó ifjúság* (Balázs Béla) érlelte az *Optimistákat* (Sinkó Ervin), de a háborúk és forradalmak után itthon maradtok kétségbeesve vették tudomásul, hogy végül is *Halálfiak* (Babits) lettek, utódaik számára pedig úgy látszott, már csak a *Fellegjárás* (Sóter) maradt. Biztatást nem kaptak, de érezték, hogy az eljövendő évek erősen próbáknak vetik majd alá őket. Európában éltek-gondolkodtak, amikor itthon már terjedtek az „őspatkány”-ok kórhajai. Azt az életet vágyták, amelyet Huxley aranyifjai éltek, szellemi válságaikat az ő receptje szerint akarták leküzdeni, csak hogy Közép-Európában nem volt elég az ironikus játék a lelkek megmentésére. Valódi tragikus helyzetekkel szembesültek. A terhek fokozatosan súlyosodtak. Magukra maradván próbáltak tájékozódni: és végül szétszóródtak. Művekkel szólva: a *Praetól* az *Utas és holdvilágon* keresztül a *Hajnali háztető*ig feszül az ív.

De épp ez a tájékozatlanság: állásfoglalás. Nem negatívum, hanem negáció: a készen kapott világ tagadása, elvetése, és borzongás valami olyan külvilágtól, amely fellegjáró ködlovagokká fokozza le a tájékozódni akarókat. Minden irányban. Az a tájékozatlanság ez, amelyet átérezve Németh László elindította a *Tanú* füzeteket; amely az európai regény legújabb eredményeit összegezteti Szerb Antallal a *Hétköznapok és csodák* esszéjében; amelyben József Attila elgondolja majd kétségbe vonja a marxista társadalomelemzésre épülő forradalmi költészetet; amelyben az Eötvös-kollégium cselekvésre törekvő hallgatói

kapcsolatot teremtenek a munkásmozgalommal; amely elindítja a Szegedi Fiatalok mozgalmát; és amely a szocialista tájékozódást számon kérő Gaál Gábor és a *Korunk* figyelmét és rokonszenvét felkelti; és amelyik az új szempontok szerint tájékozódni kezdő Szeffű Gyula megbecsülő sorait is kiváltja a *Három nemzedék* újabb kiadásának függelékében; és amely a történelmi fejlődéssel leszámoló életmódok körülírására vállalkozik történeti archetípusok megidézésével (Szentkuthy) vagy minden „egy igazság” kétségbevonásával és mégis keresésével (Szabó Lőrinc). Tájékozatlanság, amely megteremti a tájékozódás új alapformáit. Németh László sokat idézett értelmiségi korpépe ezekről az évekről: „*A politika szélcsendje után megint Keletről hajoltak a fák, s Pesten tízezer kis jövőendő népbiztos járt-kelt kemény nyakkal Jerikó trombitásait várva.*”

A szellemi törésvonal? Az elvetett formák helyébe ugyanakkor az új megoldások különböző képletei születnek. De a tájékozódás ironikus nyitottsága a kirekesztő megszállottságba torkollik, úgyhogy a háború és az ostrom után a győztesek mindegyike saját elképzelését tűzve zászlóra fordul szembe valahai társával. A szekták harca következett. Tájékozottság helyett az elképzelt megoldások kényszere. Világviszonylatban pedig a korábbi konfrontáció után a győztesek újabb polarizálódása – Hirosima árnyékával.

Ebből a történelmi sokkból születik Határ Győző írói világa is. Benne élnek a tájékozódni vágyó értelmiségiek, akik fantasztikus kalandokon mennek keresztül világ- és önmegváltó céljaikat keresve és követve (*Héliáne*). Nem véletlen, hogy a mellőzöttség-kiközösítettség éveiben spanyol pikareszkregényeket és Sterne-t fordít majd. A romantikus-realista messianisztikus telítettségű nevelődési regények előtti és utáni, világnézeti tájékozódást szolgáló regényformák állnak közel világához. A kalandban és az ironikus filozófiai eszmélkedésben mozog otthonosan. Másrészt felfedezi azt a történelmi korszakot, amelyet felidézve leginkább közel tud férközni korához. A késő ókor világát. Amikor a despotikus hatalom és a kiközösítő, mindjárt eretnekséget kiáltó szektáriánizmus egymást kiegészítő világát érzékelheti. Mint Vas István ugyanekkor a *Római pillanat* című versében: „*Óvj meg minket a hatalomtól!*”

Határ Győző nem metaforát keres. Gomolygó látomást teremt. Saját tisztázatlan világának mintájára. Tájékozódni akar ismét, amikor pedig megszállott követőkre várnak. Milyen elődökre tekinthet tanácskérő szeme?

Wells regényei és Babits *Elza pilótája* primitív előrejelzések lehettek. A *Thibault család* zárójelenetei, Remarque regényei előképei a válságnak, amelynek Határ Győző kortársai a leigázottjai. Határ Győző trükkje: a történelmi és futurológiai regényt összetolja, egyetlen történetbe zsúfolja. Jóval Orwell előtt. És megírja *Az Őrző Könyvét*. Sort nyitva életművében. A *Bábel tornya* folytatja, majd a *Köpönyeg sors*. De ez utóbbiakban már elhagyja majd az idősíkok egyberoppantását. Éreztetve persze az átértelmezhetőséget is, művei történeteiben megmarad már a kiválasztott korban. Ezt az „összeroppantást” csak ekkor, a probléma genezisének pillanatában alkalmazza. A kétségbeesés ihletének magasfeszültségében. De nem csak regényben, hanem prózaversben, drámai jelenetversben. Verskötetének, a *Liturgikonnak* legizgalmasabb darabjaiban. Stílustörténetileg: ráfoghatjuk – szürrealizmus, ő tiltakozik ellene. Ugyanakkor a saját kora történetére rákérdező ember tájékozódásának lehetséges módja. Paradox módon első értő olvasói nem íróbarátok, hanem inkvizíciós ellenfelek: könyvéért külön kiemelt börtönbüntetést mérnek rá.

* * *

A példaművek, melyekből eredeztettük Határ Győző írói világát, még a második nagy háború előtt keletkeztek. Ami közben történt, vízvázalasztó. Határ Győző is megjárja Horthy börtöneit, résztvevője a sátoraljaújhelyi börtönlázadásnak, szemtanúja a véres megtorlásnak, büntető századba kerül, megszökik, ellenálló lesz.

A háború után írott könyvekben a kísérlet, a kaland és a játék más értelmezést kap és megítélést vált ki. A személyes szabadságot megcsúfoló valóság kísérteties jelenetei másfajta hangszerelést kényszerítenek a műfaj újabb alkotásaira. Az illúziók visszavétele következik, tematikai önkorrekció: *Egy regény regénye* (Sinkó Ervin), véres-komoly játék: *Kentaur* (Karinthy Ferenc) vagy a kettő egymásban megmértése: *Héliáne* (Határ Győző).

„Három nap alatt a mongol vallatókamra egész repertoárjával megismerkedtem; nem szégyellem bevallani, harmadnap Dambin Dzsamcang mindent tudott rólam, még azt is, amivel édeskeveset törődött: de betörték egyik arcüregemet, kezemen-lábamon vérzett minden köröm. Belöktek a közös zárkába: ásongó hosszú üreg volt, teli Dambin Dzsamcang foglyaival, szárte kereskedők, szökevény tangutok és néhány kínai ambán, turkesztániak. Csöppet sem csodálkoztam, hogy ott találok holmijaimat: melléjük vánszorogtam, és leestem... kínozz meg, és megmondom, ki vagy.”

A kísérletező regény szellemi-világnézeti tájékozódása a kaland veszélyérzetével társul. Malraux „remény”-értelmezése a jellegzetesebb változata. A csillogó, vonzó, lázas kísérletek, elméletek hiába kísértének, a kegyetlen valóság ellenében az élet alaphelyzete emelkedhet meghatározóvá: a társas összetartozás. Radnóti végszava éppúgy ez, mint *A pokol tornácán* című nagy sikerű ostromversét alakító fiatal diák, Lakatos István belépője az irodalomba, de hasonló végeredményre jut a magára maradt ember életmeditációját végző Szabó Lőrinc a *Tücsökzene* záróversében. Határ Győzőnél:

„...ó Violante, talán már egyre megy, hogy nem küldjük el, de lehetetlen, hogy ne írjunk kedvesünknek: lélegzetvételünk, öröm-parányunk, ami kéjmérlegünket naponta billenti, és ha élünk még, egyedül azért, hogy ezt kedvesünknek elmondhassuk...”

És nem mond ellent a közösség felé tekintő társas meghatározottságnak a magány vágya sem. Nem az embertelen magányé, hanem a meditáció lehetőségéé, amelyben rendezni lehet a tapasztalatokat, és amely éppen a kínzó eseményektől való elvonatkozást segítheti. Mintha a *Levél a hitveshez* szituációja ismétlődne – de egyben Hongriuscule előképe is már. „Kedvesének” mondja az egyik szereplő képzeletében ezt a vágyát, ez a társas meghatározottság oldja a keserű-konok szavakat:

„...ó Violante – azt hiszem, az ember legállatibb igénye, hogy néha egyedül legyen. Ha megérem az ostrom végét, és ebből a hármas börtönből kiszabadulok, nem az lesz az első dolgom, hogy az embertolonásban részegüljek, hanem hogy újra megszerezsem a szabad magányt... – egy országot egy magáncelláért...!”

Ugyanakkor a *Héliáne* ennek a már csak fiktív társélménynek éppen a lehetetlenségét tételezi fel: a térbeli és időbeli beszédek éppen hogy egymást kereszteztenül hangzanak, elkülönbözött terekben és időkben. A dialógus monológok montázsát adja: a találkozás csak a műalkotás terében és idejében következik be annak demonstrálására, hogy mindenfajta találkozás kizárt a szövegbeli szimbiózison kívül. Ezáltal a *Héliáne* olyan műalkotásként tűnhet fel, amely még imitálja a *klasszikus modernség* megalkotottság igényét a *másodmodernség* azon tudatának sejtelmében, hogy ez a megalkotottság csakis a szövegek egymás mellé szerkesztődésének *posztmodern* szövegszerűségében valósulhat meg. Ezáltal a század prózájának poétikai magas pontját találván el.

* * *

A *Héliáne* még megjelenhetett 1947-ben. A *Liturgikon* is, Határ Győző verseinek hasonló poétikai szempontok szerint szerkesztett gyűjteménye 1948-ban. Az *Őrző Könyve* 1949-ben már nem. Addigi novelláinak gyűjteménye, a *Tamás Evangéliuma* sem; ennek tartalomjegyzéke árulkodó, két novella csak nevével szerepel, a cím mellett a gépelt keresztjel azt jelenti, hogy „elveszett a Cenzurán”. Legfeljebb barátok olvashatták néhány sokszorosított példányát. A *Tamás Evangéliumának* kezemben lévő bekötött, könyvet imitáló példányában ezt olvashatom: „ebből a kéziratból öt példány készült ez az 5. sz. példány”. Hasonlóképp juthatott el Az *Őrző Könyve* is barátokhoz. Köztük Szabó Lőrinchez. És vagy értették, vagy nem.

A *Héliáne* zárószava: tolerancia. Az *Őrző Könyve*: a tolerancia nélküli világ.

A Lakatos Istvánról készített monográfiámban jeleztem: a fasizmus, a század botránya egy megrázó esemény volt, amin túl lehetett jutni. Égetten, káprázó szemmel, de: a túlélés esélyét melengetve. Ha szétfeszítette is az emberi összetartozás kereteit, ellenében lehetett hivatkozni az emberi kapcsolatok szentségére. A szerelem így lehetett az antifasizmus szimbóluma. A tragikus meghasonlás ezután következett: akik fegyvertársak voltak az emberség és az emberség nevében – a győzelem után szembekerültek. Más-mást érve a szabadság fogalmán. És mihelyt a megosztódást hatalmi helyzet is minősítette, az összetartozás érzése helyett a gyanakvó éberség válik jelszóvá, szemben vele pedig a mártír magánya szimbolikussá. Pilinszky, Nemes Nagy, Rába, Lakatos, Határ Győző – más-más megfogalmazásban, de ebbe döbbennek bele. A tolerancia helyett az állandósult viszályt és veszélyt észlelik.

A valahai ideális forradalmár Határ Győző számára nemcsak a megpróbáltatások megújulását jelenti – mint barátai esetében – a sztálinizmus hazai megjelenése, de eszmei alapjának, a haladáseszmenek a végleges megkérdőjelezését. „*Valami »tökéletesnek« a tönkremenése csak a belebukott nemzedék számára tragikus*” – írja Az *Őrző könyvében*, summázva saját csalódását, egyben szituálva is azt. Az ostrom utáni pillanatban még megírt egy kétszázötven oldalas irányregényt, *Zsuzsika fényképalbum* címmel, benne Dosztojevszkij *A kamasz* című regénye mintájára kiáltványt intézve Magyarország honleányaihoz, biztatva őket az új rend támogatására és támogattatására. De a személyeskedés, intrikák mindjárt kedvét szegik.

Míg a kor jellegzetes gesztusa a „polgári” múltját megtagadó-takargató attitűd lesz, Határ Győző – épp fordítva – egy egész forradalmi hangvételő (*Ragyogó szívvel remete daccal* címmel a Bokor és Vajnánál kinyomtatott) verskötetét tűzre veti – visszagyűjtve a példányokat. Irányregényét pedig csak emléknek őrizi kéziratban. Kései regénye, a *Köpönyeg sors* hősnének a helyzetét ekkor éli meg, a hitehagyó Julianosz alaphelyzete ekkor csírázhat benne. (Persze más benne élni egy történelmi helyzetben, inkább érzékelni, mint érteni – és megint más történelmi távlatból megítélni a benne tevékenykedőket. A *Liturgikon* darabjait vagy *Az Őrző könyvét* ma olvasva pontosan értelmezhetjük a korra adott egyfajta válaszként. Mint ahogy az író maga is egészen másként éli át, építi meg Julianosz tudati válságát sok évtizeddel a személyes élménycsira megszületése után. Határ Győző maga utasítja vissza a direkt összefüggést már idézett – 1987. augusztus 30-i – levelében a *Jelenkor* számára a könyvről tervezett tanulmányom olvasásakor: „*Mármost hogy Julianoszomba akarva-akaratlan beloptam egykori »forradalmár« voltomat? Igazán gondolod? Vajon. Komolyan azt képzeled, hogy csak mert ötven évvel ezelőtt »forradalmár« voltam – hogy ez mindmáig nem távozott a szervezetemből és hogy foglalkoztat egyáltalán?*”)

De a művek utólagos megítélése szempontjából is jellemző lehet a környezet reagálása, esetleges értetlensége, amikor érdeklődő távolságtartással fogadja a csapdába esett társ – másmylen – jalkiáltását. A múltból előkerült néhány reagálás töredék. Mint becses archeológiai maradványt, idézem Szabó Lőrinc sorait. A *Válasz* rovatvezetője így köszöni meg a még ismeretlen költő verseit, a *Liturgikont*:

Kedves Uram!

Budapest, 1948 június 8.

Köszönöm könyvét s a szívélyes dedikációt. Kíváncsi vagyok a verseire, hiszen több helyről hallottam már kedvező személyi közléseket magáról, s magam is olvastam egyet-mást az írásaiból. Nem tagadhatom, hogy egy kis idegenkedéssel, hökkenéssel kezdtem forgatni a szép kötetet; hogy az ördögbe ne?! Viszont belülről érdekel minden kísérletezés, mihelyt tehetség kezd, s minden ellentmondás az észnek, ha ész és logika az ellentmondó. Szóval: csakugyan kíváncsi vagyok, s remélem, rá fogok jönni, miért ír ilyen különleges modorban, s főképpen, hogy miért ragaszkodik ehhez a modorhoz. Nem biztos, hogy megfejtem ezt a talányt, de az igen, hogy szeretném kiforrottnak, nyugodtnak látni alkotásmódját.

Sárközínénál alkalmilag bizonyára látni fogom. Addig is sok jó munkát kíván és szeretettel üdvözli híve:

Szabó Lőrinc

Nemsokára, 1948. július 14-én Határ Győző már személyes együttlétükre hivatkozva emleget egy könyvet, „amelynek jó hasznát láttam”: *Delaporte. Egy despota személye körüli ember emlékirata*. A két ember, ha érintkezik, érti is egymást: Szabó Lőrinc politikai üldöztetése idején önéletrajzát, a *Tücsökzenét* írva különböző hangnemű naplót, emlékezőseket forgat; a verseiben és regényeiben a zsarnokság létformájára kérdező ifjú író pedig tanulságosnak érzi a Napkirályról olvasottakat.

A véletlen szerencse még egy lapot – valószínűleg az ezt megválaszolót – őrzi:

Budapest, 1948. júl. 19.

Kedves barátom,

természetesen örömmel látlak, hiszen így szól a megbeszélésünk is. De egy kicsit későbbi időpontot kérek. Napok óta csak a rossz idő tart vissza: csónakon megyünk a Balatonra, a Sió csatornán át, s úgy látszik, ma délután mégiscsak elindulunk. Vissza: július végére. Akkor meg a klinika következik. A nap nem biztos, de meg fogod hallani valakitől bizonyára, hogy már ott vagyok. (Sárközínétől!) S talán az volna a legjobb, illetve leghamarabbi dátum, ha ott keresnél: a beteg duplán örül a látogatóknak. Sokszor üdvözöl:

Sz. Lőrinc

A mester és a fiatal író barátsága szépen fejlődne, ha közben egymás után nem kapna az ifjabb drámai leckét a közép-európai sorsból. Először csak a látogatást zavarja meg egy kísértetlátomás szerű ijesztő véletlen: Szabó Lőrinc másik vendége Határ Győző büntetőszázadának parancsnoka, aki pár éve a Görömböly-Tapolcán megszökött rab halálos ítéletét olvasta fel.

A második tragikusabb lesz: a történelem tevélegesen szól közbe. A szívélyes közeledés ellenére a művek világa továbbra is távolságot tart. Igaz, Szabó Lőrinc is megírja a maga *Kisértetszonátját*, és leközi a *Válaszban* Határ Győző egy francia témájú elbeszélését, de érdeklődő fenntartásai továbbra sem szűnnek. Nemzedéki különbség, óvatos-féltávolságtartás a két kiközösített között?

Kedves Barátom!

Budapest, 1949 okt. 24.

Köszönöm kódexedet, mulattam, már ahogy ilyesmin mulatni lehet, az ötleten, s szeretném, ha egy kicsit kitanítanál erre a munkádra, mert bizony nem nagyon értem. Egyébként is régóta adósom vagy a viziteddel. Hogy másrészt én teneked a meghívással, azt, kérlek, ne vedd rossz

néven, ezer gondom-bajom semmihez nem enged hozzájutni, ami valahogy nem erőszakolja magát, ha mással nem, hát a szerencsés véletlenmel.

Most vasárnap délelőtt ráérmél? Örülnék neki. Igaz, hogy ezt se írhatom le egészen jó lélekkel, mert nem tudom, nem kerülök-e be akkorára a Babics-klinikára. T. i. a tavalyi vesenyavalyám kiújult, a prof. egyelőre lábon kezel, de lehet, hogy a coli-bacillusaim miatt esetleg már ezen a héten befektet az intézetébe, ahol tavaly két ízben vendégszerepeltem. De nem hinném, hogy már most sor kerülne a streptomycinés kúrára. Ha nem akarsz fölösleges utat kockáztatni, szólj be előzetesen telefonon a 163-614-es számra, Margalit-lakás, hogy bevittek-e, s ha nem, akkor gyere. Ez egy szomszéd baráti hívószám, s rendszerint mindent tud rólam. Ha nem érnél rá, ne sajnálj egy levlapot! A viszontlátásig szeretettel köszönt híved:

Sz. Lőrinc

Határ Győző október 26-ikáról dátumozott válaszából ismerős, hogy ez az oly pontosan előkészített találkozás már nem jöhetett létre. A lemondó levél Pécsre tervezett utazásról beszél – azóta tudjuk, nemsokára arrafelé akarta elhagyni az országot. Sikertelenül. Ezzel kezdődtek újabb börtönévei.

És mi is ez a bizonyos „kódex”, amelyről Szabó Lőrinc beszél? Könyvtárában megtaláljuk a könyv egyik kötött gépiratos példányát, amelyet imigyen határoz meg műfajilag az ifjabb író: „E XX. századi kódexet Szabó Lőrincnek szeretettel prezentálja 1949. 10. 15. Határ Gy.” A később külföldön megjelenő könyvről van ugyanis szó: Babel tornya. A Nagy ETEMENANKI. Az egyetlen szakrális játék, ami a bábeli irodalomból fennmaradt. (Asszír er. ford. Helen Farnell, Sir Samuel Rawlinson, Prof. Morris Yastrow. Regényre átírta Határ Győző. 180 p „ebből a kéziratból tíz példány készült ez a I/1. sz. példány.”) Lehet, hogy Szabó Lőrinc is inkább mellébeszél a „kódexről” levelét írva, mint ahogy Határ Győző életrajzi beszélgetéseiből tudom, hogy utóbb, már külföldön, Illyés Gyula is szemrehányást tett az írónak: milyen politikailag veszélyes kéziratot bízott órá is abban az időben. Azt is tudjuk, *Az Őrző Könyvének* ifjú lektornője számára a regény alapos feldolgozása olyan traumát jelentett, hogy szoptatós anya léte elapadt a teje. És megértették az ávosok is a regényt, a „disszidálásért” szokásosnál hosszabb börtönbüntetéssel „honorálva” üzenetét. Mert akkor mindenki félt – a gépiratos szövegektől még inkább.

Amikor szabadul, hangja nála szokatlanul komorrá válik, a játékoság ha meg is marad a formálásban, az ironia teljesen kihal a versből. Az ismételt börtönévek után a döbbenet szava: a nemzeti költészet hagyományos nyelvén, súlyos élményekről vall. Verseinek ket-tős kötete, a *Hajszálhíd* (mely addigi próza- és dialógusverseit – *Lelencek zsoltára* címmel – és „költeményes” írásait – *Szárny és verőfény* címmel – 1970-ben összegzi) különböző ciklusokban elosztva ezeket a verseket is közreadja. Idézem itt az 1954-ből való *Az utópiás* című költeményt, amely épp élete törésére reagál. Nem csak a személyes veszteséget siratja, a tipikus helyzetet mutatja:

*tanulj meg tönkremenni
hogy föld és trágya légy
föld nélkül is teremni
hogy áldjon majd a nép*

*s tanuld hogy majd ne áldjon
szerelmét nélkülözöd
a honvágy hogyha rádjön
s herédbe marni kezd:*

*ki lányodul kívántad
bujább szerelmesül:
ordítsd a pusztaságnak
talán benépesül*

*ordítsd tükörbe: másod
már tudja – ingyenes
döglésed pusztulásod:
így lásd magadra vess*

*magadra vess fiad már
nem ismer tükre más
lejárt a holnapoknál
minden utópiás*

*lejárt: de szeretetlen
is zengj üzend magad
egy-élet légy ez egyben
haláloed egy marad*

Amit Közép-Európa a század középső harmadában beleoltott az emberek idegeibe, abból alakítja írói világát azután majd Határ Győző az előre megjósolt magányban.

Csak akkorra már eltűnik körülé a társaság, amelyik oly aktív volt még a *Héliáne* idején – az író személye körül is, a regényében is. És amelyik, szinte búcsúzóul, egy 1956. őszi visegrádi tartózkodás alatt még egyszer visszakéredzkedett írói világába a *Pepito és Pepita* rögtönzésében (megjelent: Aurora, London, 1984; Magvető, Budapest, 1986; franciára fordította Pierre Groze, Julliard-kiadás, Párizs, 1963). De ekkor már idézőjelben, ironikus játékként. Amit felidéz: a *Héliáne* írásának és a *Liturgikon* keletkezésének ideje. A háború-utániság öröme és iszonyata.

Ami ezután következik: a külföldi évtizedek. A folyamatosság természetesen dokumentálható is, mégis különbözik az itthon alkotó Határ Győző a külföldre távozottól: az itthon élt író belülről élte át a történelmet, amelyet a kívül élő ironikusan elvethet.

Távozása nem politikai kényszer, inkább szellemi *választás*. Az erősödött fel benne a szakításig, amit a válság már itthon kiváltott belőle. Az egyszerű csalódást általánosítja, az „utópiás” szakít az utópia létevel magával is. Idáig a hazai rendszerek válságait kényszerült megélni-átszenvedni – ekkortól távolba kerül ezek gyakorlatától és szólamaitól. Bár – ha azután íróként ki nem is mondta – párbaja életre szóló marad. Sajátos kriptamnécia. Ekkortól végleg elvetette a történelmi haladás-„önkiteljesedés” célokosságos elvét, nem történelmi folyamatokban, hanem mitikus történetekben gondolkozott. Történelmi megvalósulásukat vizsgálja, a módot, ahogy a közösségek valamely mítoszhoz kötődnek. A „tökéletes tönkremenésének” pillanata izgatja. Amikor a Bábel tornya elérhetetlen-befejezhetetlen, amikor szinte hegemoniára jutása pillanatában csalódnia kell a kereszténységben kezdeti rajongó hívének, Julianosznak. És amiért Golghelóghinak pokolra *kellene* szállnia. Amikor valaki vagy valamely helyzet épp az ellenkezőjére változik. Mint a még Magyarországon írott *Bábel tornya* (megjelent: Stockholmi Magyar Intézet, 1966; az Örökségünk Alapítvány, Trikolor Könyvkiadó, Budapest, 1996) zárójelenetben:

„Elvesztettem rajta minden ismerőst, ezen a gorillapofán. Tekintetének végletes idegenségéből, ábrázatának képtelen megcseréltségéből – egész dültságából megértettem, hogy most

rajta van az Erő. Itt álltam a Menekülés Csatája kellős közepén árván, mint az ujjam a nagy sokadalomban, s most ért sújtó villámával ez a véghetetlen magány, mert már nincs énnékem többé Felvezetőm. Lehetséges volna? – képedtem el egy még sokkalta panaszolhatatlanabb gyász előérzetével, és felsímítottam a szakállt a torkom alatt – lehetséges volna, hogy énvelem is az történejék, ami a várnaggyal, a méd kapitánnyal, ami altakui Tubállal meg a többivel és szememben a szem és szájamban a száj – a tulajdon szavam nem ismer meg engem?!... Csak nehezen bírtam elképzelni ezt a kiűzetést.”

* * *

A hazai irodalmi közvélemény az 1947-es *Heliáne* és az 1948-as verskötet, a *Liturgikon* megjelenése után Határ Győzöt a szürrealizmus címkével látta el, egyfajta avantgárd szerzőt gondolva a művek mögött. Teljes életműve ismeretében ezt a beállítást, külsőséges jegyek alapján bármennyire jellemzőnek látszik is, mindenképpen korrigálni kell. Kétségtelen ugyanis, hogy Határ Győző ismerte az avantgárd irányzatait, hasznosította is tapasztalatait külsőségekben, de lényegében másfajta alkotási módhoz köthetjük életművét. A magam részéről a vele kapcsolatban leginkább társítható alkotási módnak a huszadik századi irodalmi modernségnek azt a formáját tekintem, amelynek eszménye maradt ugyan az irodalmi mű megalkothatóságának igénye, de tudatában van mindannak a poétikai és filozófiai tapasztalatnak, amely Musil, Joyce, illetőleg Pound nyomán mind a prózában, mind pedig a lírában kétségessé teszi a megalkothatóság két alapját: a személyiség megfogalmazhatóságát és az írónak a nyelv feletti uralmát. Kitűnő nyelvi leleménnyel és nagyszerű szerkesztőkészséggel megírott regényeiben és megkomponált verseiben mutatja be a történetek befejezhetetlenségét, a világban való tájékozódás lezáratlanságát. A nyelv gyönyörködtet, a kompozíció biztat: bennük és általuk mégis az életutak töredezettségét élhetjük át és rádöbbenhetünk az ember állandó kiszolgáltatottságára. Egyszerre kétségbe ejt és gyönyörködtet.

Példaként utalhatok a *Vámpír* című prózaversre (amelyik a *Halálfej* című kötetben és a Holnap 1993. 3. számában jelent meg), ebben a kis remekműben – mint cseppben a tengert – tetten érhetjük Határ Győző alkotói módszerét: egy alkati sajátság kiváltotta erotikus ingerből kiindulva a szexuális kapcsolat polivalenciáját éppúgy felvillantja, mint ahogy bevilágít abba a tudati működésbe, amelynek során a *szavak* felidézte nyelvi játék formálón visszahat a tudati tevékenységre, sőt még az ösztönéletet is befolyása alá vonhatja. Íme a művészet visszahatása: egy partnervizony legbelsőbb eseményeit is átalakíthatja – mai szóval: átprogramozhatja – a szavak etimológiai és hangzásbeli játékosága. Mint a *Finnigan's Wake*-ben, a nyelv a játék-elv alapján világteremtő elvvé varázsolódhat.

A *Pótvendég* című karcolat pedig (amely a Holmi 1990. 3. és a Tiszatáj 1994. 1. számában jelent meg) a történetalakítás példája lehet. A szinte barokkos szóhalmozással pontosító szuperpontos leírás észrevétlenül fordul groteszk ellentétébe. Minden, amit leír, minden mozzanatában meg is történhetne, egészében mégis már olyan eseménysorrá változik át, amely soha, sehol elő nem fordulhat. Ez a Szologub karcolataira is emlékeztető kettősség azután olyan meggondolkodtató vibrációt hoz létre az olvasói tudatban, amelynek során egész létezésünket kénytelenek leszünk másfajta horizontok szerint is átgondolni.

Az én számomra – de azt hiszem, ez végül is túlzottan szubjektív megközelítés – a prózaíró Határ a leginkább meghatározó. E nemben a fontosabb alkotásai a már említeteken kívül: a még Magyarországon írott *Anibel* (franciára fordította Jeanne Faure-Cousin és Georges Kassai, a Les Lettres Nouvelles sorozatában, Denoel-kiadás, Párizs, 1970; Aurora, London, 1984; Szépirodalmi, Budapest, 1988) és az *Eumolposz* (Aurora, London, 1986; az Örökségünk Alapítvány, Tri kolor Könyvkiadó, Budapest, 1996), a már Angliában írott *Éjszaka minden megnő* (*Archie Dumbarton*) (franciára fordította Jeanne Faure-Cousin

és Georges Kassai, a Denoel szcifi sorozatában, Párizs, 1977; Aurora, London, 1984; Magvető, Budapest, 1986), *Köpönyeg sors (Julianosz Ifjúsága)* (Aurora, London, 1985; Életünk, 1997, Szombathely), *A fontos ember* (JATE Kiadó, Szeged, 1989; Aurora, London, 1989; Bp. Serdián, 2003). Elbeszéléseinek gyűjteménye két kötetben jelent meg: *Angelika kertje*, illetőleg *A szép Palásthyne a más álmában közönsül* címekekkel (Aurora, London, 1987; *A szép Palásthyne a más álmában közönsül és egyéb elbeszélések*. Argumentum, Budapest, 2005).

Mindezek mellett kell megemlítenem filozófiai munkásságát, az 1978-ban Londonban (Aurora), majd 1991-ben Magyarországon (Pannon Könyvkiadó, Bp.) megjelent *Intra muros* című politikai-filozófiai traktátust (amely évtizedekkel előbb megjósolja és levezeti a bolsevizmus törvényszerű bukását), az *Őzön közöny* című bölcséleti elmékedését (Aurora, London, 1980, második kiadás ugyanott: 1993; 3. kiadás Tevan, Békéscsaba, 1997), a *Szélhárfa* címen három kötetben összegyűjtött filozófiai kommentárokat (*A rákóra ideje, Félreugrók, megtántorodók, Antisumma*; Aurora, London, 1982, 1982, 1983), *Az ég csarnokai* (Aurora, London, 1987), valamint a *Filozófiai zárlatok* (Aurora, London, 1992), *Léptékváltás* (Magyar Írószövetség-Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1995) és *A Fény megtestesülése* (Terbess, Budapest, 1998) című filozófiai gondolatokat tartalmazó köteteket és *A fülem mögött* címmel összegyűjtött rövidebb okfejtéseit. Cikkeit, tanulmányait pedig *Rólunk szól a történet* összefoglaló címmel három kötetben adta közre (*Légy minaret!*, *A költészet kiskatéja, Az ige igézetében*; Aurora, London, 1990), ezeket a köteteket követte az *Álomjáró emberiség* című karcolatgyűjtemény (Aurora, London, 1996). Irodalmi kritikáit *Irodalomtörténet* címmel Lakatos István válogatta és szerkesztette 1991-ben a Tevan Kiadó számára. Háromhetes wimbledoni magnós beszélgetéseink eredményeként pedig *Életút* címmel háromkötetes életrajzi beszélgetés látott napvilágot a szombathelyi Életünk Kiadó gondozásában (*Oly jó követni emberélet!*, *Minden hajó hazám, Partra vetett bálma*, 1993, 1994, 1995). Mindezek az önmagukban is kiemelkedő értékű filozófiai, kritikai és publicisztikai írások nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy szépirodalmi műveit – regényeit, drámáit, verseit – értelmezhessek. Vitáját a történelemmel és a hívő létformával ezekben az írásaiban karakterizálja.

Határ Győző elkerülve a tizenkilencedik századi regény hagyományos formáját, melőzve a „nagy elbeszélés (grand récit)” vonzáskörét, a tizennyolcadik századi regényekhez (mondjuk a *Candide*-tól a *Tom Jones*-ig vagy a *Wahlverwandtschaften*-ig) kapcsolódva alakítja ki sajátos regényformáit. Nem az ember nevelődési folyamatának a leírása a célja, hanem a különböző helyzetekbe kerülő különböző szereplők mozgatóásával, egymáshoz való viszonyításukkal, állandó ütköztetésükkel az emberi létezés körülményeit vizsgálja. A tudományos-fantasztikus történetek tudós-sorsa éppúgy témává válik a regényekben, mint bizonyos „módszerek” felhasználásának biológiai és etikai kérdései (*Csodák Országá HÁTÓSÓ-EURÁZIA, Heliáne, Az Őrző Könyve, és tulajdonképpen a Babel tornya* is és az *Éjszaka minden megnő* című fantasztikus történet is). Ugyanakkor jelen van a történetekben a szocializációs viselkedés kérdése: az ember lefokozódásának, kiszolgáltatottá válásának problematikája (büntön, kínzatás, a személyiségi jogok megszünte), illetőleg a megaláztatással való szembefordulás pátosza (*Csodák Országá HÁTÓSÓ-EURÁZIA, Heliáne, Az Őrző Könyve, Köpönyeg sors*). Koestlerrel és Orwellel egy időben, de sohasem direkt politikai célzattal, hanem az emberi tájékozódás mechanizmusának vizsgálataként „kísérletezi ki” szövegeiben a kreatúralét ellenében a „nem szolgálás” megtartó erejét (*Csodák Országá HÁTÓSÓ-EURÁZIA, 1937 és 1942 között!*, *Heliáne, 1947!*, *Az Őrző Könyve, 1949!*). Példaként idézem két ekkori regényének szinopszisát. A legelső nagylélegzetű mű, a *Csodák Országá HÁTÓSÓ-EURÁZIA* című, szinte absztrakt módon kísérletezi ki a század (elkövetkező!) problematikáját; a regény azt példázhatja, hogy az alkotói tudatban hogyan

alakítja a poétika azt a problémaérzékenységet, amely utóbb történelemként jelentkezik az emberiség életében. Maga az író imígyen adja meg a regény színopsziszt és keletkezéstörténetét:

Csodák országa HÁTSÓ-EURÁZIA

avagy

a *Hajnali Novellák*

filozófusregény

két részben, tizennyolc könyvben

első rész

Huligánia – avagy a vágyak

Első Hajnal *A mozdonyvágó*

Második Hajnal *A tettvágó*

Harmadik Hajnal *A vándorvágó*

Negyedik Hajnal *A természetvágó*

Ötödik Hajnal *Ismeretlen Bölcsek*

Hatodik Hajnal *Kukulljevics Pofacsenko*

Hetedik Hajnal *A vendégvágó*

Kilencedik Hajnal *Az ismeretvágó*

Tizedik Hajnal *A családvágó*

második rész

Csodák országa *Hátsó-Eurázia* – avagy a szabadságvágó

Tizenegyedik Hajnal *Hufeland*

Tizenkettedik Hajnal *Kachexi*

Tizenharmadik Hajnal TÜNDÉRKE

Tizennyolcadik Hajnal *A Darzsilingi Vásár*

Tizenötödik Hajnal *Súra*

Tizenhatodik Hajnal *Westergaard atya*

Tizenhetedik Hajnal *Rochard ezredes*

Utolsó Hajnal *A honvágó*

Epilógus

(*Csodák országa* *HÁTSÓ-EURÁZIA*. Filozófusregény. 1939–42)

Énregény. A sehol meg nem nevezett főhős – egy idegkutató szakorvos. A kollégáknak, a családjának: „Pufi”. Pufi nagyon kövér, nagyon alacsony; fülig szerelmes lesz Milosád Surába – a komplementer típusába. A délszláv származású Sura magas, vékony, törekény – önállótlan; meleg teremtés, aki ezt nehezen tudja kimutatni.

(A mozdonyvágó) *A főhős kölyökkori mozdonyrajongása.*

(A tettvágó) *Ugrás az időben: a „visszaérkezés” a nagy kaland után. Találkozás Kis-Huligánia kisszerű, korrupt provincializmusával. „Hogyan határoztam el, hogy útrakelek és milyen szakkönyveket vittem magammal.”*

(A vándorvágó) *Milosád bácsi, az öreg „szaki”. Annál, hogy „öntudatos szervezett munkás”, csak egy a fontosabb: sakkzseni. Imád sakkozni. Egyetlen lányát csak ahhoz adja férjhez, aki megmattolja... „Hogyan nyertem egy játszma sakkon a feleségemet.”*

(A természetvágó) *A soha nem szűnő diapazon: az idegenkutatás. Profok, pletykák, elméletek. HALpern-Hochwirrwarr professzor és karakterológiai elmélete. Hyacinto Y Saavedra, az*

európai hírű tudós válaszra méltatja a fiatal kutatót. Különös szokása: hajnalban sétára indulni. A honi „kistermészet” összehasonlítása a Csodák Országá szörnyeteg hátságaival, vonulataival, horpadásaival, sivatagaival – egy Euráziát – járt felfedező merengései.

(Ismeretlen Bölcssekről) A telegráfpozna síró-jajgató veszékelése. Táviratok Huligánia stílusában, nyelvén – és azok megfejtése.

(Kukulljevics Pofacsenko) A hivatalos közeg, a hajnali sétálók ellenőrzésére. Országos körözést adtak ki egy idegorvos-csavargó kézrekerítésére, aki hír szerint Hátsó-Euráziából volna hazatérőben. Mindenféle „eszméket” és tilos gondolatokat csempész a fejében. Kukulljevics mindenlátó műszere; egy iszonytató végbél-inkutána, amellyel végrehajtja agytükrözéseit. Az introspekció eredménye: „ártatlan szabályos idiotoloid kretenolokula – utílapu kiadható”. A megoizsgált félájult elemet hivatalos katapult lövi vissza – Huligániába.

(A vendégvágy) Pufi az intézetbe várja menyasszonyát, Surát. Végigvezeti a tébolyda különböző szárnyain, kórtermeken, Bolondok Múzeumán stb. (Hiteles anyag alapján íródott, a levelek, dokumentumok pesti tébolydából kerültek birtokomba.)

(A játékvágy) Sura örökölte a papa saktudományát. Avagy: hogyan lesz a játszmból játék, a játékból leteperés és szerelem.

(Az ismeretvágy) Idegélettani elméletek és egy fantasztikus majomkísérlet.

(A családvágy) Milyen az, amikor egy nagyon kövér, alacsony, szörnyen elfogódott Duci Úr életre-halálra udvarol egy magas, nyurga, csúfondáros, kiszámíthatatlan, cicatermészetű Csudaszépnek – a megismerkedéstől a lánykérésig (alkalmi elgyávulásokkal–visszamenekülésekkel bölcséletbe, orvosélettanba).

(Hufeland) Úton; Drinápolyváros után: Tunguz-Dagesztán, Ingus-Denghisztán, Hátsó-Karakurdisztán, Lökösháza, Pörbö, Kazi-Kumukföld, Jakut-Kalebisztán, Kálmánca, Dencs felé; a további állomások: Sátoraljabestehely, Sároshirtelend, Kispispis, Pápsipápsiföld, Karapapahisztán, Sasad, Vasad, Csittcsak, Nicsak, a Jukagir Medence, Gyócs, Sümeg... át a Nagy vagy Csendes Ingoványon. Hufeland mérnök, aki mesterségének arétjét, idegélettani letétjét nem ismeri – nem érti. A középkor megszállottja, aki boldogtalanul gyűlöli a technikát, miközben – csinálja.

(Kachexi) Dr. Kachexi, az endokrinológus; az „országos önmegtartóztatás” gondolatának megszállottja. Injekciókkal pótolják az iskolákban a lányok megcsappant follikulinját és a fiúcskák pangó tesztisz-szекреcióit. Az experimentál-maszturbátor. Titkos körút Zubriániában; a titkos gyermek-prostitúció felfedezése.

(Tündérke) Ghiblándiában, a tündrének országában, a Konzul vendége gyanánt. A Labdakidák sorsa. Laiosz királynak is megmondotta a jóslat: a fia kezétől fog meghalni. A labdakidák végzete eddig minden kaszturalommal elbánt (mai nyelven: miért lesznek mindig a dúsgazdagok unokáiból – élforradalmárok). Mi a mesterfortélya annak, hogy világszerte az elnyomottak éltetik a lehangosabban, a legütemesebben a „Konzult” – avagy igaz abból, hogy a gyarmaturalom főképviseelője maga is „forradalmár”, de mert ő a nagy Cuncator – még vár...

(A Darzsilingi Vásár) A könyv a zsidótörvények fölött érzett erkölcsi felháborodásból született. A „hevrinek” – a zsidók. A „puláj” – a strohmann.

(Sura) Levélregény. Az otthon magára maradt, elárvult, gyenge akaratú Sura egy spirítiszta szekta hatalmába kerül; levelei egyre zagyvábbak. A főhősnek – Hátsó-Eurázia Középső Sötétjén – bele kell nyugodnia, hogy utolsó szövetségését: pajtásfeleségét is elvesztette.

(Westergaard atya) Lupaki Béka polinéziai vizözön-mondája. A Nagy Jazvata Síkság szörnyeteg és komikus természeti tüneményei. A Takla-Mahan sivatag lakói közt; szabirok, hitvangok. A Kyriacus Hegylánc pimeusai. A horsztok világa: Röjtkömuzsaly, Kükemező, Koltó. A négerbirodalom krátertavainál; a Rotomahana és a Rotomakarikari. Az Allami Gyűjtemény számára megszerzik a viperatisztelő zebangok totemgerendáját, a Sacrosauruszt

(a dzsungelben senki sem meri megmondani a kígyó-hívőknek, hogy szent állataik – kártékonyak). A Shi-ti – az Esztendők Sápadt Folyója; mellékfolyója a Talgara, Osgyántól barlangfolyó: a forrásvidékig fel, Rochard ezredes táborába. Hosszú beszélgetések az Ezredessel az Óvatos Bölcsen Adagolt Jóságrol és a Barátságosság különféle Jeleiről a Nagy Jazvatákon. Állomások: Lukaszaluzsány, Kuvaszpuszta, Sejófefene, Átokszállítás, Rimaszentrekedi. A zebango birodalom furcsaságai: a „Magzatvásár” és a „rituális királygyilkosság”. Verbászdögöli mellett, gyógyulás, pihenés Westergaard Atya oázis-paradicsomában, a Segélyhelyen.

(Rochard ezredes) A Taneszruft sivatag és népei. Mikor bók és mikor sértés a Taneszrufton, hogy „igazi ázsiai”. A „Mei-Yu-Fah-Dz”-szindróma: „Semmit Sem Lehet Tenni.” A két véglet a tuaregek közt: balfelől: „Taneszruft Fellahjai Egyesüljete!”; jobbfelől: „Fehér Ember Ne Közélts.” (A Dunga-Dunga-Gong hangjára megvadul a vadon, a Fehéret ott koncolják, ahol érik, ott sütik-eszik, ahol fogják). Iszkerland embernemláta tájai. Az iszkari-eszkimók léket vágnak a jégen, hogy láthassák, megvan-e még alatta TUBAN (istenük: a föld). A Rémület Legendája: ha majd egyszer vörös hó esik. Hóhatár fölött a roppant vulkáni csúcsokon: az ISHTRA-TUBAN, a SHIVAT-ISHTRA és fölöttük a nagy MÖGÜN-THUVAT. A HOTEL EURASIAN PLACE-ban. A kongresszus. Találkozás Ilyacinto Y Saavedrával. Rochard Ezredes ünneplése, aki – valahol Kászonszentborzalmasd, Katolna és Gyergyószentnébátsd között – eltűnt. Megették a vadak? A lavina temette be? Nem tudni. At Iszkerlandon. A Fegora Jégár foglya. Menekülés eszkimó szetunon. A hazaút karsztokon, homoksvatagokon, a Manzarovar-tengeren és a Bányakalifátusok vidékén keresztül, a hátsó-eurázsiai keskenyóvágányú gyorson és csillagsugarvasúton.

(Honvagy) Melyben kiderül, hogy mindez hajnali séták túlfűtött fantáziájának az elkalandozása. Az önmesélés oly valóságos, hogy a „hazaút” még tart; sietvést az ismerős vidéken, Alsóvárosi Kertek, a Szinva partja, vastag húsú deghisztáni lovak, huligánvárosi söröskocsik. A vágyak újra végigélik önmagukat: a természetvágy, a családvágy, a játékvágy. Az édes otthon, Milosádek állóvíz élete, a pajtásfeleség aki volt: Sura. Az üres inkvizítor-szoba és a szembesítés, elkényelmesedett-negyvenévesen-fiatal fanatikus önmagammal. A fiatalság felelősségre vonja az öregséget: mit tettél életedd, hova kótyavetyélted? „...kegyetlenül emlékezetes, viszontagságos éjszaka negyvenötödik életévem hajnalán és a megbékélés terhes szívvel, Kratész a filozófia hasznának tartotta ezt: a képesség, hogy találkozunk önmagunkkal.”

Első vázlatok: 1937 (A Hajnali Novellák)
ÍRÁSÁT elkezdtem 1939 tavaszán
befejeztem 1940. október 10-én
GÉPELÉSÉT elkezdtem 1940 telén
befejeztem 1942. december 1-én
SZEDÉSÉT elkezdtem 1987. szeptember 21-én

És idézem talán legfontosabb regényét, a *Heliánét*. A *Heliáne* tulajdonképpen egy beavatás ironizált leírása: szatíra, amely az írónak a különböző huszadik századi szellemi szekták tevékenysége iránti kételyét jelenti be. De több is ennél: a beavatás érvényessége mellett rákérdez arra is, hogy milyen mértékű az egyes ember cselekvési lehetősége abban a világban, ahol minden személyes ténykedés eleve meghatározott. Megidéz egy természeti katasztrófát, hogy ezzel a végveszéllyel szembesítse az embereket: de még ennek az árnyékában is legfeljebb csak néhány etikusan gondolkodó embert tud elképzelni, akik legalább *gesztusaikban* kiválnak az irányított átlagból. Kuriózusként a regény „rövidített” összefoglalását idézem, amelynek létrejötté maga is éppolyan kalandos történet, mintha a regény része lenne. Bizonyos Miguel de Seabra készítette, az írónak valahai portugál emigráns barátja, aki a regény kedvéért tanulta

meg a magyar nyelvet. Majd a portugál rendszerváltozás után visszatért hazájába, eltűnt az író horizontjáról. Kőd előtte, köd utána. Valóban volt? Vagy nem is volt? Ő is az író szellemének szülötte?

Panpeszvalginéziának hívják az Ezersziget országát; soha-nem-látott, délnél-is-délebb déltengeri szigetvilág, ahol egymás mellett él a dzsungel időtlen primitívizmusa és a Brazil Kormánykirendeltség áramvonalas civilizációja. Egyik arculata a bennszülött yunyurik babonás világa, másik arculata a főváros festőkből-szobrászokból, fantasztákból és mániákusokból álló bohém társasága.

A panpeszvalgoszi szigetvilágon sehol a Földön másutt meg nem található életérzés és merőben sajátos vallás uralkodik. Itt minden „egyszerre van” s bár múlik, áll az idő; mindenki pontról pontra sorsának ismerője és tudója, de engedelmes fatalizmussal fogadja a jót és rosszat, amint a sors kiszabja. A szigettenger Olimpuzának tetején Sors-Isten-Barom székel, a kaotikus oktalanság princípiuma. Sors-Istent deres szőrös óriás bölénynek ábrázolják, baromi ostobasága az „isten bölcsesség” ellentette: kiszámíthatatlanságait, ostobaságának egész metafizikumát emberi elmével felfogni nem lehet.

Panpeszvalginéziát a tudós jóslatok szerint kozmikus katasztrófa fenyegeti, a Nigragor átvonulása; az üstökösraj támadása persze egyúttal a Föld megsemmisülését és a világvégét jelenti. Mi sem természetesebb, hogy a szigetvilág társadalma vad izgalommal fut élvezeteibőlondériái után – bár írók-művészek legtöbbszörnek más a gondja, s a Föld utolsó perceiben is előbb halhatatlan szeretne lenni. Ide vetődik el Bikornutusz Barnabás, szívében Európa küldetésével és kíváncsiságával; és kalandos módon rögvést belecsöppen a művészmenaszéria kellős közepébe.

A szigorú szekta módjára élő-érintkező, züllő-kiránduló-röhécselő kocsmai menaszéria atyja és feje Gabreliusz Gábrriel, mázsás festőfejedelem. Noha csak elméletben van palettája, kötetekre menő – soha meg nem írt, de szorgalmasan végigfecsegett – művei mindenkit meggyőznek róla, hogy Gábrriel a hivatott vezér és a gabrelianizmus a legegységesebb, legtisztább művészeti-bölcséleti hitvallás. A társaság minden tagja tisztában van sorsával, de szent derűvel fogadja, s meg sem próbálja, hogy meneküljön előle. Nein Ferenc aszkéta-költő például – a boldogtalan, ki köldöksinórára felakasztva született – tudja, hogy kettős szerelmi dráma áldozata és végrehajtója lesz. Prozeliusz Nepomuk – köztisztviselőként álló, mesteri élelmiszerfestő és -hamisító – tudja, hogy egyszer fejére esik egy tégl, s még a házat is ismeri. Lulof – lezüllött muzsik, bárzongorista, sok ingyenélő cimbora szerény mecénása – az üstökösraj átvonulása idején attól való féltében, hogy meg talál ijedni, szörnyethal; Hebaminte nyugalmazott tengerfelvigyázó és feltaláló átvészeli a borzalmas kataklizmát, de egy séta alkalmával meghűl és elviszi a tüdőgyulladás. Hebaminte a „tökéletes államgépezet” feltalálója, mely már ember közbejötté nélkül kormányozza az államot és engedelmes, „felsővezeték” alattoalóvá változtatja a bennszülöttet – Hebaminte elszökik hazulról, hogy találmányának éljen, és halálhírét költi. Neje, a természetes Hebaminte asszony, özvegynek vélvén magát, egyre gyöngédebb szívvel istápolja európai albérlőjét, Barnabást. Csakhogy lödörgései alkalmával Barnabás életre-halálra belehabarodik a szent prostitúció egyik felkent szolgálólányába, Heliánéba; Heliáne tudja, hogy Sors-Isten-Barom rendelése szerint sohasem találkozhatnak és nem ismerhetik egymást. Menekül előle. Egyszer egy esztendőben, a Boszorkányünnepen azonban a misztérium szerint az istenség felmentést ad a sorstörvény alól s engedélyt egynapi szabad akaratra. A kurta szerelmi idill után az ünnepen Barnabás eltökéli, hogy kiragadja a lányt a szent prostitúció karmaiból, és elviszi Európába, a szabad akarat hazájába. Az ünnepen a boldogtalan, faképnél hagyott Hebaminténé felfedezi férjét, a feltalálót, kését magasra emeli, és veszett rikoltással hirdeti ki megszállotságát – ő a „Boszorkány”. Szent rettenettel tágulnak előle. A megcsalódott „Boszorkány” kirúgja albérlőjét, és Barnabásra nehéz napok következnek.

Kétségbeesetten csügg a szekta rejtelmes bölcsességén és az egész kocsmai asztaltársaságon; csakhamar szakadás támad a gabreliánus egyházban és a meghasonlott Barnabás nem tud eligazodni a zsarnoki izmusok között. A „Transzylvánián” a szigetre érkezik Consolata Maientau; őzikeszemű európai lány, önkéntelenül vonzódik Nein Ferenchez, az öregedő költőhöz, de Heulaffen mama és leánya, Carenzia elidegeníti tőle, nekik gyümölcsözőbb üzleti céljaik volnának a csinos tereméssel. A Heulaffen-bestiák titokban jók, de szent önfeláldozással teljesítik Sors-Isten rendelését, hogy gonoszak legyenek; Barnabás gyűlöli őket, s igyekszik pártolni a furcsa szerelmespárt.

Nemsokára értesül egykori szeretője, Violante messzehurkolódó sorsáról. Az orvosnővendék Violante levelezni kezd Szinapsziusz Viktorral, egy közép-ázsiai segélyhely orvosával, aki feleségül kéri. A lány a kedvéért elvégzi a trópusi betegségek fakultását, és nekivág a kalandos útnak; holmi helyi hadműveletek következtében azonban Viktornak nyoma vész, és a férfi rokonai cselédnek, majd rabszolgának fogják be a sokáig vendégeskedő Violantét; a „jó rablók” segítségével menekül, ápolónővérenek, eltemetkezni Naurura, a lepraszigetre. Szinapsziusz Viktort ezalatt Dambin Dzsamcang rabló-láma fogságra veti s kémkedéssel gyanúsítja; a vörösök bevonulása után viszont a kommunisták süllyesztk el évekre börtöneikben az orvost, s így annyi levélváltás után Viktor és Violante sohasem találkoznak. Életük tanúja, Barnabás még a „gabreliusi filozófia fényénél” sem tudja elfogadható magyarázatát adni képtelen sorsuknak.

Bekövetkezik a kataklizma. Vulkánok születnek, szigetek süllyednek el, a Nigragor átvo-nul – ám a világnak esze ágában sincs, hogy elpusztuljon. Mintha nem is ők jövendöltek volna: a világvége-jövendölök éppoly rendületlen magabiztossággal szapulják azokat, akik hittek a jólatban, mint szapulták a hitetleneket, amikor jósolták, – a gyermekek újra feltalálják a földművelést, a boltosok újra nyitnak, s kinyitja zárdáit a szent prostitúció. A gabreliánus szekta már számlálja halottait. Nein Ferenc féltékenységében lelővi az ártatlan Consolatát, és végez magával. Prozeliusz Nepomuknak menetrendszerűen fejére esik a tégla. Hebamintének a Nigragor poklában haja szála sem görbül meg, s most elpusztul egy hűvös szellőtől, amint rendeltetett. Barnabás lázadva szemléli e felháborító, ostoba sorsokat. Pedig a gabreliánusok egyre többet zaklatják-rohamozzák Barnabást, hogy vesse alá magát a sors-törvénynek, s legyen egészen panpedelupei. Rituális próbának vetik alá, és apálykor kikötik a Réműlet Sziklájára, hogy szembe tud-e nézni az elborító árral, s az utolsó pillanatban oldják el; már a beavatás napját is kitzük, amikor majd közlik kiszabott sorsát. Barnabás azonban iszonyú felfedezést tesz. Bálványja és eszményképe, a teljes aszkézist hirdető Gabreliusz Gábel titokban kiváltotta Heliánét a zárdabordélyból, és feleségül vette. Bikornutuszban az európai fellázad az Ezersziget sorsbörtöne ellen, s megkezdí futását. Disznók, libák, kecskék esnek áldozatul késének, sikoltva menekülnek az apróságok, kiürülnek az utcák. A harcosok úzóbe veszik az ámokot, aki a sors-törvényre támad, s az üldözö tömeget maga Heliáne tüzeli. Dárdaesőben, az utolsó pillanatban veti magát a hegypartról a tengerbe Barnabás, ahol – éppen Sors-Isten-Barom csudálatos és felséges beavatkozása révén – megmenekül a csónakra-jok elől. A békés Roc-Y-Iocoo szigetén, a vajákos varázsló lányainak lázas betegen, kapkodva meséli különös történetét.

Mintha Határ Győző hangján hallanám az elbeszélést, mint performanszot. Idáig a regény története, akárha egy Swift-féle kaland, avagy egy *Candide*-variáció is lehetne, ha Határ Győző szerkesztői művészetével a leírásban a történeteket nem tolná *egybe*. A moza-ikok ugyanis nem külön lezáruló történetek, hanem az egész regény magában hömpöly-gei az összes történetet, mindegyiket külön-külön lezáratlanul is hagyva. Sőt, a szereplők neve is váltakozik a regényben: kiejtés és hangalak is különválik ebben a megjelenítésben. Mondhatnám azt is: labirintusban. Talán a bulgakovi életműhöz hasonlíthatnám Határ

Győzőnek ezt a fajta történet- és szereplőkezelési módját, megjegyezve, hogy a két író egymástól teljesen függetlenül, nem is hallva egymásról, alakított ki hasonló történelmi-életrajzi körülmények között hasonló alkotói technikát. Sőt, még tematikában is találhatók érintkezést: a *Mester és Margarita* című Bulgakov-regény színházi világa sokban emlékeztet az *Anibel* vagy a *Pepito és Pepita* című Határ-regények történeteire és atmoszférájára. És hadd záruljon a hazai irodalom köre is: figyelemre méltó a párizsi Sipos Gyulának a megjegyzése, amellyel éppen a *Pepito és Pepitát*, valamint az *Anibelt* Mándy Előadók, társ-szerzők világának társaságában helyezi el. Bárha itt is egymástól független a keletkezés története, a korszak és a szereplők ez esetben egybeesnek. Igaz, Mándy beszéde elliptikusan elhallgató, Határé zeneien körülíró (a regény írásakor külön kitüntetett zeneműveket jelölve meg képzeletbeli ihletőként).

A *Heliánét* követő regényeiben Határ Győző azt vizsgálja: hogyan bomlik fel a közösség éppen a közös cselekvésben (*Bábel tornya*, *Az Őrző Könyve*). *Az Őrző Könyve* sajtósági futurológiai regény. A második világháború alatt, után, a harmadiktól való félelem idején a katasztrofizmus fogalom alá tartozó számtalan műalkotás gondolta végig az emberiség háború okozta erkölcsi és fizikai pusztulását.

Társas – irodalomtörténeti egyidejűséggel – a magyar irodalomban Kodolányi Vízöntőjének, Szabó Lőrinc Tücsökzenéjének, Ottlik *Iskola a határon*jának, Németh László *Iszony*ának. Mindegyik valamilyen formában az erőszakra válaszol, mértéket keres a mértéknélkülivé váló atrocitások korában. Tematikailag talán a Kodolányi-regényhez van a legközelebb, a háborús és természeti katasztrófák következtében elpusztuló emberi civilizációt ironikus modorban leíró vízözön-történethez – hangnemében, megfogalmazásában ugyanakkor talán attól kerül legtávolabb. A felsorolt regények a magyar irodalom kiemelkedő alkotásai, nem csak én, most tartom annak, de részei a nemzeti kánonnak, olvasói-történeti hagyomány szentesíti öröknek hihető értéküket. *Az Őrző Könyve* értékben vetekszik velük.

Ha keletkezési idejét, 1948-at említem, csak azért teszem, hogy dicsekedjem: már akkor keletkezett, itt, Budapesten olyan mű, amelyik nemcsak egyidős, de ütemelőző is lehet a világirodalomban.

Ugyanakkor ez a könyv sokkal több, mint futurológia és utópia, sőt, egészen más, mint az Orwell-típusú vagy a Koestler-jellegű borzalomábrázolás. Szentkuthy nálunk az ismeretelméletbe és a moralitásba már bevezette ezt a prózanyelvet, de a történelem ellenében gondolkozó regénybe Határ Győző kapcsolja be a dialogikus poétikai beszédet. Ez a hangnembéli lebegtetés már az alcím kettősségében megjelenik: „regényes elmélkedések”, illetőleg: „üzenet a jövőből”. Az egyik kioltja a másikat, vagy éppen metszik egymást? Történet, vagy ellenében valami más: a széthulló történelemmel együtt széthullott történet?

Összeállítható egy történet ugyan belőle, sőt beilleszthető mindez egyfajta történelembe is: a huszadik század vége felé, meg a harmadik évezred eleje táján az elbeszélő kilencvenévesen írja és egy platinatokba zárja papiruszra vetett elmélkedéseit; ő már a negyvenéves háború idején született, amelyik amolyan próbaháborúval kapcsolódik. Két nagyhatalom áll egymással szemben, mindkettő abszolút technikai fölényrel. A tudósok, hogy kizárják a háborút, elhírlelik a pusztító technika adatait. Lázadásuk sikerül is, el is bukik. A háború mégis kitör. Világpusztulás következik, amely ellenében egy utópikus világhatalom épül, a tudósok vezette Cellulária, melyet ötévi lét után felbomlasztanak az újjáalakult barbár hordák, mint valaha a római birodalmat.

Csakhogy a regény mégsem erről szól, hanem arról, hogy ezzel a történelmi háttérrel: megszűnik maga a történelem, nincs haladás, az ember megismétli állandóan a maga történetét (ezért a játékosan alkalmazott népvándorlás kori nép elnevezések, a városok

szellemesen átalakított nevei, a filozófusok és tudósok ironikus bevezetése a bizánci, a skolasztikus és az eretnek korszakokból stb.).

Határ Győző az atomkort nem a kőbaltás őseemberrel, hanem az ókort felbomlasztó népvándorlás kori háborúkkal veti össze. A regényben modern eszközökkel küzdenek világhatalmak, majd pedig a világhatalmak önmaguktól felbomlanak, törzsi háborúk mentén alakul tovább az emberiség története. És írta mindezt 1949-ben! Mai ismereteinkkel olvasva, tematikájában éppen mára beérkezett prófétikus erejű könyvként olvasható.

De nem csak tematikájában. „Az én regényem eltörpül gondjaim mellett”, „Néhanapján bizonytalan vagyok egyszeri életcéljaimban”, „Amilyen szépélgő barokk fiziognómiák képzelményei szerint tartottuk számon külsőnket, ugyanilyen szépélgő volt belső megismerésünk”. Mi ez, ha nem a hagyományos regény megkérdőjelezése? A regény egyben a hagyományos elbeszélés összes mértékének, benne az ember ismeretelméleti és morális meghatározóinak visszavétele. Az elbeszélés tudós hőse olyan Zeitbloom, aki nemcsak humanista eszményeket szögez szembe embertelen világával (azokat is!), mint Thomas Mann regényében, hanem egyben maga is minden értékben kételkedően megrendült ember. Az elbeszélő, ha nosztalgiai közben hisz is a hagyományos értékekben, a hordaszellemmel elszabaduló csordaszellem leírásával-megformálásával megkérdőjelezi egyben az emberlét értékét.

És teszi ezt az emberlét alapegységének, a beszédnek megkérdőjelezésével: „ezentúl visszavonással lépett hatályba minden rendelet, és minden vissza-nem-ont rendelet hatályát vesztette.”

Persze, félreértés ne essék, a tudós elbeszélő a maga belső dialogicitásával nem az író szócsöve, hanem része a műalkotásnak. Mert az író Határ Győző éppen azért képes ezt a műalkotást létrehozni, hogy mindent, ami számára kedves, megmér a veszélyeztetettségben. A regény olvasója egyszerűen él a történelmi veszélyben, de az emberlét nagyszerűségének tudatában is: válaszában.

A regényben a kuszává váló történet egyetlen „krónikás” tudatában áll össze, válik „Üzenetté” egy feltételezett utókor számára. Az író ezáltal fel tud tételezni olyan emberi tudatot, amelyben összegeződik és értelmeződik a felbomló világtörténelem. Ezzel megelőlegezte „absztrakt” történelmi látomását: hasonlóképpen jár majd el az *Éjszaka minden megnő* című regényben. De ehhez túl kell lépnie a csak a történelemmel való párviadalán.

* * *

Határ Győző ezt követő regényeiben a haladáselmélet után a másik európai keretet, a hívő létállapotot, az általa „judeo-krisztianus” metafizikának nevezett hagyományt választja le az emberről (bárha sohasem a metafizikát akarja ezzel kikapcsolni gondolkodásából – sőt: ezzel akarja bekapcsolni azt; megtartva elméletileg a „nem euklideszi” metafizika – metafizikák – lehetőségét; ezzel bizonyos fokig nyitottá is téve ennek irányában). De ez már nem befolyásolhatja az ember morális ténykedését. Legfeljebb spekulatív fantáziáját. A Szabó Lőrinc jelezte „ész és logika” itt az ellentmondó. Itt, ennyiben a hasonló műveltségi elemekkel dolgozó Szentkuthy antipódusa.

Mindketten ugyanannak a kétezzer éves kultúrának a neveltjei. Nyelvük, tájékozódásuk belőle származik. Csak Szentkuthy belülről veszi magára válságait, magában vizsgálva a kereszténység szakítószilárdságát. Határ Győző kívülről bontja szét, fürkészi ellentmondásait. Szentkuthy nem moralizáló hívő, Határ Győző nem hívő moralista.

Szentkuthy nem került szembe soha a *hit* tényével. Határ Győző épp ezzel kényszerült vívni, amikor szemében a vallás még nem is jelentett problémát. Előbb a *hívés* állapota váltotta ki ellenérzését, és csak ezután, vagy ezt elemzendő kezdte vizsgálni annak történelmi és filozófiai változatait. Ebből születnek műveinek utószó-tanulmányai (legteljesebb

e nemben a *Golghelóghié*, filozófiai esszéi, az *Özön közöny* és a *Szélhárfa* három kötete (*A rákóra ideje*, *Félreugrók*, *megettántorodók*, *Antisumma*).

„mérhetetlenül fáj az isteneszme elsikkadása – és teljes – tökéletes elvesztése; fáj feladni »fontosságunkat«, feladni »képünket-és hasonlatosságunkat«, előbbrevalóságunkat; a gondolatot, hogy mi a bioszféra választotta speciesze vagyunk, többrendbeli kinyilatkoztatások birtokosa

és fáj elszakadni kényelmétől; eszméink természetes nehézkedésétől

megválni az isteneszme színes léggömbjétől, amellyel a gondolkozó szelleme mindig oly könnyedséggel indulhatott a legkisebb ellenállás irányába, s amely rövid úton a leghamarabb – mindjárt a leggazdagabb zsákmánnyal kecsegtetett; amelynek mákonyos diadalmámorára amúgy is rákaptunk, s pákosztosan nyaltuk az isten mézét

erre voltunk eleve kondicionálva s a tetejébe még tetszelegtünk is »ránk sugárzó fényében«: közvetítői – levita szerepünkben.”

„A multiverzumok tátongásán az isteneszme elveszett” – írja, szójáték-metaforájával „özön közönynek” nevezve a létezést. És ha a filozófus Határ izgatja is mindez a probléma, az író ennek épp morális következményei érdeklík:

„a mi levelünket egy olyan postás hozza, aki Origenész körzetét nem üríti. A címzés szabályos; a borítékon a feladó hiányzik. A levélpapír üres mit akarnak velünk?

írjuk meg magunknak a levelet olyanak, amelyet kapni szeretnénk?

vagy íróhárttyáját tartsuk óvatosan a láng fölé, hogy hátha citromlével írták, s majd úgy a titkosírás előjön?

vessük tűzbe, hogy mielőtt aláhamuzna, összeugró rongyán hátha felizzik az új pentagrammaton?

tanácstalanul forgatjuk lehunytt szemünk mögött

elkergetjük – a látomány nem tágit”

A filozófus a világmindenség létezésének mikéntjére és miértjére kérdez, az író ebben a mindenségben a mindenségre kérdező ember csapdáit vizslatja. Az író válasza a filozófus kérdéseire: az Archie Dumbarton és a *Köpönyeg sors* (*Julianosz ifjúsága*). Az utóbbi regényből idézve így hangzik Határ Győző embersorsképlete: *„De nehéz a dolga a parányi egérnek, amely a maga kristálygömbjébe beleüvegesedve – benne él [...] benne élünk kristálygömbünk »csarnokvizében«, amivel látunk. Eszközei vagyunk valamilyen sorsnak; de sem az nem világos, hogy végső soron végzetünk bennünket mire használ majd, sem az, hogy mi magunk – mire valók vagyunk.”* Hogyan viselkednek hát ebben a léthelyzetben az emberek.

Ime, Határ Győző Hongriuscule-i magányában megismétli a – számára valószínűleg ismeretlen – Heisenberg által felhangosított Niels Bohr-szöveget (*„wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielenden sind”* = *„az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk”*), vagy a Németh László-i hipertónia-napló hasonló tanulságát: *„Önmegfigyelőknek: Vigyázz, hogy a megfigyelő szemében ott ne dobogjon a kísérleti nyúl szíve.”*

Az első kísérlet: Archie Dumbarton. Egy Miller-féle Willy Loman-szerű ügynök, a legátlagabb átlagember. Különleges történetében azt a szellemi felemelkedést követhetjük, amely során az egész világ újra megváltását vállalja magára saját kinszenvedése által egyetlen ember. A magyarul *Éjszaka minden megnő* címen ismert regényét Határ Győző nem tartja fontos írásai között számon, gyorsan megírt ötletként emlegeti, pedig nyelve-

zetének ironikus feszültsége jelentős írói remeklés. „Absztrakt regény”-ként jegyzi, tájainkon sci-fiként méltatták akkoriban. A regény egyszerre a „csoda” lefokozása, és az emberi áldozatkésztség apoteózis.

Évezredes műfaji hagyományt folytat általa az író: a regény ironikus kompozíciója a „megváltók” szokásos kigúnyolása. Mégis több ennél, a szöveg dialogicitása éppen a sorsával szembesülő ember morális és intellektuális erejére kérdez rá. Kérdésfeltevésében engem Juhász Ferenc híres verskompozíciójára, *Az éjszaka képeiben* felidézett világhatalomra-víziójára emlékeztetve. Csakhogy Juhász mindig is patetikus. Ezzel szemben Határ dialogicitása két irányba húz: szövege egyszerre ironikus és apokrif evangélium a modern időkből.

A dialogicitás a regény szerkezetét is egyszerre vezérli az irónia és a pátosz felé. Már a regény ötödik szava célba találóan zárja a főhős sorsát. Az ügynök: „bolondja a barkácsolásnak”. Ez vonja le a mindennapokba: ebből tartja el családját, és az ebből fakadó szomszédi „barátság” adja primitív öntudatát. De a regény végére: a maga barkácsolta keresztján szenved kínhalált, magára véve a világ bűneit, vezekelve értük.

Mi is történik közben? Egyszer csak arra ébred, hogy körülötte mindenki halott. Romolhatatlanul hull. Ő az egyetlen, aki élőnek megmaradt. A bizonytalanságból *egyedül* kénytelen felküzdenie magát az intellektualitás magas fokára, ahol átlátja: a világ bűnei sokasodván, a bűnnel való telítettség mérgezte meg az emberiséget. Ő pedig – erről szól a regény – magányában kikövetkezteti feladatát: meg kell ismételnie a keresztihalált, hogy áldozata révén visszaálljon a világ korábbi rendje. Meg kell váltani a halottakat saját kínszenvedése és keresztje által. De úgy, hogy az áldozata révén utóbb új életre tamadó emberiség ne is tudjon minderről. Nem új szektát alapít halálával. A barkácsolt szerkezettel saját kínhalálának nyomát is eltünteti. Róla magáról is azt hiszi majdan családja: elbitangolt, valahova Ausztráliába.

Az ember erőpróbája a regény: hová süllyedhet „jóléti” magányában és ezzel párhuzamosan hogyan emelkedhet intelligenciában és morális áldozatvállalásában az egyes ember, amikor még az áldozatát honoráló közösségi kontroll is hiányzik. Sőt, ő maga zárja ki. Dumbarton jól vizsgáljuk. Amit a *Heliáne* hősei – egymásnak beszámolva – játszottak végig, ő – csak önmaga előtt tudatosítva – *megteszi*. Dumbarton cselekedete a moralista író válasza a filozófus eszmélkedésére: ha a létezés jellemzője az „özön közöny”, az emberi létezésben benne van a morális elem, az áldozat vállalása.

Az *Archie Dumbarton* (magyar címe szerint: *Éjszaka minden megő*) Határ Győző „különítélete”. Mintha Pilinszkyvel mondaná: „*Kiemelek egy ismeretlen embert / a semmiből és eleresztem őt.*” Ezzel szemben a másik kísérlet egy valóságosan is élt történelmi ember megvallatása. Julianosz megidézéséhez történetírókat, filozófusokat hív segítségül. Mert kíváncsi rá, milyen a hitek keresztkezésében, ütközésében vergődő ember. Akit hagyományai, környezete, kora szorít be egériként üveggömbjébe. Az ember, aki a legteljesebb áldozatra is képes önszántából, absztrakt körülmények között – hogyan viselkedik a legpontosabban megrajzolt kötöttségei között. Nem amikor már autokrátor, azaz császár, hanem amikor még eger sorsába kötve próbál tájékozódni. Milyenek vagyunk a ránk zúduló ideológiák és kötöttségek kereszttüzeiben?

* * *

Az először két évtizede megjelentetett regénye, a *Köponyeg sors* a történelmi Julianosz császár ifjúságát írja meg. De Határ Győző nem az aposztata császárt, a hellén – keresztény utókora szerint a pogány – világot visszaállító álmódosztó formálja regénye központi hőségé. Hanem egy, a huszadik században is – kétszeresen – jellegzetes sorsú szereplőt „exhumál”. A *létszámfeletti embert*, a születése véletlene révén már halálra eljegyzettet:

akire kora ifjúságától a bármely pillanatban lecsapható végzet leskel; aki mihelyt egy újabb napot túlélhet, boldog lehet. Élete állandó halálfélelem. Ugyanakkor sorsa megáldotta-megverte a *lelkessedés* adottságával, nemcsak minden jó szóra ugrik, hanem minden *képzelt* jóra is halálos nekiszánással, kizárólagossággal tudja magát odaadni.

Az író nem a császárra kíváncsi, hanem az állampolgárra. Akik eddig írtak Julianoszról – ellenében győztes keresztény utókora, majd Ibsentől Mereskovszkijig és Gore Vidalig dráma- és regényírók –, a keresztény hitet szimulálót vagy a történelmet visszafordítani akaró autokratort idézték meg. Határ Győző a kelepében élő, tehetetlen embert és az egymással homlokegyenest ellentétes koreszmék között szintén csak kiszolgáltatottan vergődő útkeresőt kelti életre; a könyv alcíme is ezt hangsúlyozza: *Julianosz ifjúsága*.

Elkerülve az áltörténelmi regények és történelembe kalandozó riportkönyvek buktatóját: sohasem kacsint ki az író a szöveg mögül, de szerencsés hősválasztása révén szabadul a történelmi rekonstrukciók veszélyétől is: a *Salammbô*-szerűen tökéletes múltidézés nem marad művészi álomvilág – az emberi sors huszadik századbéli alapproblémái szólalhatnak meg általa. Hiteles és hitelesíthető fiktív szövegek szólnak meg, építenek történetet és filozófiai kérdezmódot: az író posztmodernbe játszó szerkesztésmódja egy olvasmányos cselekményt oly módon varázsol az olvasó elé, hogy valójában szövegek dialógusa tekinteti át a történelem mechanizmusát, gondolatja végig a filozófia alapkérdéseit és forgat meg egy emberi lényt az etika útvesztőjében. Az életszerűség válik fikci-óvá ebben a szöveglabirintusban, a szövegszerűség ugyanakkor fikcióból életszerűséggé metamorfizálódik. Ezáltal olyan poétikai egyensúly születik, amelyben az életszerűség és a szövegszerűség éppen a hagyományos pozíciójával oppozícióban teremt érvényes megjelenési formációt.

Miről is szól tulajdonképpen a regény?

„Flavius Claudius Julianus – vagy ahogy előszeretettel görögösítette: Iulianosz – [...] gyermeki hitét nem feszélyezte volna, hogyha nem így – nem mint Constantius Flavius Valerius Chlorus császár unokája – nem mint császárvadék tudja meg, hanem csak amúgy, messziről, alulról, alkalmilag értesül róla: arról, hogy az uralkodócsaládokban az uralomváltással járó szokványos vérfürdő ezúttal is elkövetkezett s lezajlott, műsorszerűen, annak rendje-módja szerint [...] ám a császárvadék – az nobilissimus; a jeltelenség fényűzése sohasem lehet osztályrésze annak, aki, mint ő is, rajta van a császárvadékok táblázatán; és a Második Flaviuszok családájának minden ága-bogán, a táblázat minden sarjadéka mellett ott a kérdőjel. Az olyan potenciális hatalomratorőrön, amilyenné, legjámborabb szándéka ellenére, félő, hogy ő is kinőheti magát, ha felcseperedik és születési rangtáblázatán visszatekintve vérszemét kap, rajta tartja argosztekitetét a Szent Palota, Palotában a Szent Konzisztórium, Konzisztóriumban Eusebiosz Főkamarárius-és Főeunukh, az Aranykalanalas Gém – ahogy becenevén ellenlábasai emlegetik; mert igazi gúnynevét, mely férfiatlanságát pécézte ki, s hogyan ellenségei, áldozatai célozgatnak egymásnak rá, a párlatát adva mintegy, ami benne-rajta kiröhögnyaló: igazi gúnynevét a Szent Palota falain belül még gondolatban felidézni sem ajánlatos [...]”

Íme a herceg belépője a regénybe. És az életét meghatározó apparátus? Csak néhány jellemzést a regény előtt közölt *Szereplő személyek* listájából: *„Flavius Julius Claudius Valerius Constantinus, II. CONSTANTIUS császár, az »Apostolokkal Egyenrangú« Constantinus Magnus harmadik fia, jeles családirtó (amiben az atyai hagyományok ápolója) – a két árca, Gallus és Julianus rettegett gyámja-és Atyai Pártfogója”*; *„Eusebiosz Főkamarárius, Praepositus Sacri Cubiculi (a Szent Hálóterem őre), az »Aranykalanalas Gém« – Első-és Teljhatalmú Korlátlan Kegyenc; titokban, áldozatai és ellenségei úgy csúfolják, hogy a »Hétszerherélt« – de még nyolcadszorra is volna mit miskárolni rajta”*; *„Arabianosz – előbbi*

helyettese a Szent Palotában – Primicerius Notariorum et Domesticorum, a petrai óriás [...]’; „Paulus »Catena« - az AGENTES IN REBUS (A. I. R., az Államvédelmi Hatóság) élén és tetején; »Lánccsörrentő« Paulosz - a »Pók« ...” – és így tovább. Késő Róma-kora Bizánc, ez utóbbi épp berendezkedése első pillanataiban. És mivel egy – a vérfürdőt beteges szervezete miatt (ügyis meghal!) elkerült – kis hercegről van szó, alkalmunk lesz keresztül-kasul megismerni ezt a birodalmat. A gyermek Julianoszt számúzik (nem így nevezve) a fővárosból. Ezzel elkezdődik kényszerű és meglepetésszerű helyváltoztatásainak története. Élts – bátyjával – egy sivatagban eldugott palotában (Macellumban); onnan bevitték alkalmanként a vidéki megyeszékhelyre, Kaiszareiba az érsekhez, templomokba; majd visszajut az újonnan épült fővárosba, Konsztantinopoliszba; honnan (növekvő népszerűsége miatt) megint elküldik – az adminisztratív fővárosba – Nikomedeiába. Útjait követve eljutunk udvari fogadásra, templomi szertartásra, patríciusok közé, és hírünk van roxolán rabszolgázadásról. Julianosz – és főként féltestvére, bátyja – nemcsak potenciális trónkövetelők de a család egyetlen örököse is – tehát az uralomra felkészítő neveltetés körülményei is gazdagítják a regényt. Határ Győző szakkönyveket tanulmányoz, a korszak irodalmát jól megismeri, hellenisztikus attikizálókat és keresztény hitvitázókat egyként, és persze Julianosz háromkötetnyi filozófiai munkásságát. És mindezt – mint Móricz valaha az Erdélybe – beleömlészi regényébe. Amikorra a majd hatszáz oldalas regényen végigjutunk, mi is a bizánci birodalom lakosainak érezhetjük magunkat. Otthonosan mozgunk a birodalom mindennapjaiban úgy, hogy az ókori kultúrát mind kevésbé ismerő kortárs is a regényben mindenre magyarázatot kap. Nem tudálékosat, hanem a szöveg művészi szövegében illeszkedőt.

Persze az író nem tudósként lépett be az alkotásfolyamatba. A regény keletkezéstörténete régi szellemi szerelméhez, Will Durant kultúrhistoriai munkásságához kapcsolódik. Hadd idézzem magát az íróat:

„Úgy 59–60 táján, az Apostatáról szóló fejezetben megakadt a szemem a következő bekezdésen: »(Julianosz) sírt, amikor meghallotta, hogyan rombolják le pompás szentélyeiket, hogyan proskribálják a pogány papokat s osztják szét vagyonukat heréltek és (keresztény) párthívek között. Alkalmassint ebben az időben történhetett, hogy nagy titokban beavatták az eleusziszi misztériumokba. A pogányság erkölcsével összefért, hogy valaki titkolja aposttáziáját. Tanárai, barátai, titkának tudói óva intették tőle, hogy elárulja magát [...]. Tíz éven át tartotta a látszatot, és keresztény módra, nyilvánosan imádkozott, sőt, nyilvánosan olvasta a szentírást a keresztények templomaiban« (The Age of Faith. 1. fejezet, III. The New Caesars). Megrendülten méléztam el az olvasottakon. Kijegyeztem és melléfirkantottam: »novellát belőle«. 1984-ben, vázlatdossziémat forgatva, kezembe került ez a feljegyzés, de roppant bizonytalannak éreztem magam hozzá. Mégis megpróbálkoztam vele. Hamarosan belemelegedtem, és látnom kellett, hogy ebből »nagyelbeszélés« kerekedik majd. 25-30 oldal; végezetre az első változat hatvan oldal lett. Egy hónapi pihentetés után újra munkába vettem, hogy végleges formába öntsem. A beleolvasás, az átböngészés lesújtó volt. Az írás tele volt tárgyi tévedéssel. Szorongásom réműletté fokozódott, amikor földerengett bennem: ez nem egy elbeszélés, hanem egy nagy formátumú regény kezdeménye. Belevetettem magam az anyagba, összevásároltam hozzá mindent, ami még nem volt könyvtáramban, és kellett hozzá; világosan láttam, hogy nem elégedhetek meg másodkézből kapott értesülésekkel, történelmi kompendiumoktól elcsípett aperçukkel, idézetek angol fordításaival: látnom kell görögül, latinul... Tömérdek jegyzetet készítettem, s időbe telt, amíg jegyzeteimet kipreparáltam, miközben nem kis fáradtságomba került, hogy kívülrekksem a bőséges-főlöslegest, ne »csomagoljam bele« örömben csupán azért, mert megleltem. A regény megírása, az anyag feldolgozása hat hónapig tartott. Intenzív hat hónap volt.”

Megvolt tehát hozzá az intuíció, de meg is dolgozott az író a korhűségért, pontosságért. Ideális alkotói csillagállás alatt fogant a könyv. A regényben megismerünk egy tökéletesen felépített és „fortélyos félelemmel” kormányzott birodalmat, benne egy vezetésre alkalmas – épp ezért születése pillanatától „megdögölesztésre” kijelölt – személyiséget.

Az egész regény tárgya: hogyan játszanak a hatalmak a „megjegyzett” emberrel. És a másik oldalról: a megjegyzett hogy viseli el *így* az életét. Ez a tárgy ilyen terjedelemben menthetetlen mechanizálódáshoz vezethetne, mint még oly kitűnő meseszöví esetén is, mint Graves, aki regényeiben az első Julius-Claudius dinasztia történetét azonos csapdák állandó ismétlődéseként vezeti végig. Határ Győző ellenben tud fejezetenként újítani. Mindig új és új motívumot, szereplőt hoz be, újabb fordulatot teremt, amellyel a figyelmet le tudja kötni. Nemcsak egy korszak rekonstrukcióját végzi, de jó meseszövínek is bizonyul. A regényben – jelenetről jelenetre – mindig történik valami *váratlan*, amely mégis a bemutatott rendszert *egészíti ki*, a szerkezet része, de az olvasó számára meghökkentően új mozzanat. Úgy halad előre regényében egy jellem és sors megfejtése felé, mint Füst Milán *A feleségem történetében*: minden jelenet újabb *helyzet*, amellyel szembesítve hősről és sorsáról újabb dolgokat tudhatunk meg. A két regény közötti különbség: Füst Milánál a jellem van a hangsúly; Határ Győző inkább a sorsra kíváncsi, pontosabban a sors és jellem viszonyára, illetőleg e viszonyt hordozó szövegek filozófiai, etikai és történelmi mozgására.

A *szövegszerkesztő*-író montázsából kiemelkedő *elbeszélő*-író nem történelmi tablót akar adni, hanem egyetlen ember „lélekrajzi regényét”. Ez az ember uralja a könyvet, életének esetlegességei irányítják a meseszövést, amely éppen a véletleneken keresztül erősíti és igazolja az egyest meghatározó törvényszerűséget. Nem a történelem bemutatása céljából alakul a cselekmény, élnek-halnak a szereplők, hanem egyetlen szereplő életre keltése érdekében támasztja fel a történelmet. Így a történelem nem dekoráció, hanem minden újabb mozzanat esetében a lélekrajz meghatározó, szükségyszerű helyzete.

Julianosz ifjúsága nem egyetlen zsarnok, valamely történelmi kisiklás áldozata, hanem *a zsarnokságé*. Egy éppen berendezkedő szokásrend függvénye. Ahol az áldozat maga is elfogadja a gyilkosság logikáját. Legjellegzetesebb pillanata ennek a függvény-létnek: amikor a császár, a hercegek gyilkos nagybátyja Itáliában vesztesre áll egy ellencsászárral szemben. Ekkor rémül csak meg igazán Julianosz: mi lesz, ha családjuk ellenfele győz (*nekik* gyors halál), de mi lesz, ha a hatalmon osztozkodókat esetleg bátyja (ekkor már társcsászár) veri le végül is (*neki* még gyorsabb halál). Végül a megnyugtató vég: családjuk gyilkosa (a hercegeknek kétszínű gyámja) megerősítette hatalmát (mindkettőjüknek némi haladék). Mire ezt az eseményt Julianosz megkönnyebbülten panegürikosszal, ünnepi magasztaló beszéddel üdvözi.

Persze kérdés: ha a regény minden olvasója tudja, hogy végül is Julianosz uralkodó lesz, nem oltja-e ki a vesztély izgalmát a happy ending tudata, nem vész-e el így a katarzis lehetősége, tragédia helyett mesét adva csak a regényben?

A katarzis a regény narrációs szálán talán épp ezáltal erősödik fel. Ugyanis még egyetlen népirtás sem teljedhetett be. Mindenfajta irtás ellenében megmaradnak emberek. Tehát a megjelöltség sohasem jelent megmásíthatatlan végzetet. A katarzist ez esetben nem a tényleges áldozattá válás váltja ki, hanem éppen a túlélés esélye. A megjegyzett, a rab – és ezt Határ Győző, ki többször, több helyen volt ilyen helyzetben, ne tudná? – csak úgy élhet – amíg élhet –, ha a túlélés esélye élteti. Ha képes úgy viselni sorsát, hogy nem adja fel magát belülről. A regény szereplője *így képes* élni. Ő még nem tudja a történelem véletlenét, hogy épp ő lesz a túlélő, sőt *a győztes*. Ő még csak elképzel *egy* túlélőt és egy esetleges győzőt, aki majd úgy cselekszik, ahogy ő most szeretné. A regényben ő végig a rab, aki *kihasználja* rabsága idejét, hogy esetleg segíthessen, előkészíthessen mást (talán bátyját, akinek hatalomra jutása *neki* szintén halált jelenthet!) a győzelemre.

Ugyanakkor az író azt is tudatosítja, hogy Julianosznek ez az olvasók által előre tudott győzelme mégsem lehetett olyan biztos. A megjelöltség Julianosz körül igen jól működött. Az *Útrabocsátóban* a regény végén fontosnak tartja elmondani, hogy a túlélés valóságos esélyesei: kihullottak. A báty, Gallus rossz végre jut, sőt, a regényben nem (csak Julianosz rémálmában) szereplő Prokopiosz nagybácsi, az uralkodásra tényleg alkalmatlan – de „létszámfeletti” – családtag szintén csúnyán végzi.

Épp ez (ha nem lenne a szó oly borzalmasan paradox) a játék emeli meg erről az oldalról a regényt. Egy *véletlen* sorsban az *emberi történelmet* (illetőleg a történelem helyére kerülő archetipikus történeteket) példázza: tökéletes irtás elképzelhetetlen, de hogy ki lesz a túlélő, az valóban véletlenül (vagy véletlenek összjátékán) múlhat. Senki sem tudhatja, hogy a – bármilyen – megjelöltségben élő utóbbi milyen pusztulásra, túlélésre, esetleg győzelmi pozícióra számíthat. Éppen ezért kell úgy is élnie – védekezésül –, mintha nem lenne megjelölt.

És itt kezdődik a Julianosz-regény narrációjának másik arca. A halálra szánt herceg úgy él, *mintha* életre készülne. Ha a regény kerete a kelepcék-csapdák-börtönök nagy fantáziával variált láncolata, ami kitölti: a herceg *eszmékedése*. Nevelődése. Idézzük csak tovább a félbehagyott első mondatot:

„Flavius Claudius Julianus [...] a maga gyermeki hitével buzgó keresztény volt. Ariánus, mint mindenki az Udvarnál. Volt ugyan egy-két attikizáló hatalmasság, rhétor, szenátor; két lábón járó emberi monumentum, [...] aki intézményszámba ment, s jaj dehogy is jutott volna eszébe bárkinek a faragatlanság, hogy szemére lobbantsa »pogány« mivoltát. De ezektől eltekintve, aki számított és érvényesülni akart – az az volt: igaz keresztény; pontosabban ariánus, amióta az Areioszi Egyenyszentegyház mindenütt visszaszorította s majdhogynem eretnekséggé fokozta le a katolikus orthodoxiát [...]” Kezdetben Julianosz herceg nem ilyen álkeresztény. Ő rajongó. Szinte igazolva az orvost, aki első vizsgálatra megállapította jellemét: *„Kis herceg urunknak kutyabaja [...] Hacsak a mohóság nem, mely természetében van s majd utóbb még megtetszik más formájában, élemedettebb korban, például a rajongásosságban. Amit ingyen sem kúrálnánk, sokkal inkább tiszteljük annál s magasztaljuk, mint szép erényt, ebben a rajongásos korban [...]”*

Kétféle vonzás keresztezi így egymást: a felvilágosult eszmékedés és az eszmékhez kötődő rajongó hit. Az egyik felemelő, a másik elveszejtő. Az író nagyon finoman különböztet: rokonszenve az „eljegyzett” üldözötté, aki félelmében eszmékedni kezd, *nevelődésen* megy keresztül, felvilágosult szemlélet hatja át, érdeklődésében az audiatur et altera pars elve is érvényesül; de ahogy rajongásosságában átlendül, ezt már nem akarja követni. Csak leírja. És ezzel menti meg *művét*.

Határ Győző, aki maga is megtapasztalta mind a retteget, mind a rajongás ártalmait és veszélyeit, már korán – lásd az 1947-es *Héliáne* című regényt – „elidegenítő” célzattal, ironiával szemlélte annak hatását. Ezt folytatta az *Éjszaka minden megnő* című regényében, az evangéliumi történet modernizálásával és profanizálásával. A Julianosz-regényben nem él az ilyen ironia eszközével. Julianosza belső fejlődését írja meg, vívódásait a monologue intérieur-ré váló regényszövegig átélve. Kérdés: azért teszi-e, mert Julianosz magára vállalja az ő (az író) antikrisztianus elveinek képviselőtét? Korántsem. Ne kövessük eddigi kritikussait, akik Határ Győző filozófiájának illusztrációját látták inkább a regényben. Sokkal lényegibb oka van itt az ironia mellőzésének.

Határ Győző az *Özön közönytől*, a *Szélhárfa* kötetain keresztül, a Julianosz-regény bő utószaváig filozófiai műveiben erőteljes harcot vív az általa „judeo-chrisztianus pálvallás”-nak nevezett kereszténység ellen, mint amely eltorzította, megalázottá tette az

európai ember szemléletét. És ezt a vitát vállalta valaha a valóságos, a történelmi Julianosz császár is, az ő eredeti szövegei épülnek bele a regény mondataiba. De szerencsére a regény *regény marad*, és nem húz el semmilyen filozófiai vitákat felé. Ezt hangsúlyozza is az író utószavában. Mert ha egyet is ért az író a császár antikrisztianus okfejtésével, nem ért – mert nem érthet – egyet a fiatal Julianosz rajongásosságával. Természetesen kezdeti ariánusságával, de későbbi attikizáló rajongásával, a herceg papnő-szerelme, Szozipátra kháldeus-szellemű misztikusságával sem. Tartalmukkal sem, az alkati meghatározottságú viselkedéssel sem.

A regény formáját tekintve a Bildungsroman szerkezetét követi, az ifjú herceg különböző nevelők, barátok, barátnők hatására kiábrándul a primitív szellemi tákolmánynak érzett, különben is egymással vetélkedő szektákra szakadt kereszténységből és visszatér az attikai „szentkönyvek”, Homérosz és Hésziódosz istenvilágához, a Platón alapján alakuló plótonoszi újplatonista filozófusvallást követné, összefonva a korábban majdnem államvallássá lett Mithrász-kultusszal. Cseberből vederbe – ráncolja homlokát Határ Győző. Amennyiben példává emelhetette az üzőttségben *önmagát fel nem adó* megjegyzettet, annyira *nem* követheti a keresztény templomok helyett attikai és egyéb kultikus oltárokat *hívóként* visszaállítani akaró Julianoszt.

Ezért nem érdeklí őt a császár majdani ténykedése. Érdekelte: az üldözöttségben sorsát eszmélkedéssel ellenpontoszó ember. De elfordul a rajongásosságát különböző hitekre fecsérő győztestől.

Határ Győző, az ironikus mondatszöveg nagymestere ebben a regényében csak a felszínen használja fölényes művészetét. Amikor a kívülállóról van szó: az áldozatra eljegyzők rendszeréről, legyen az hidraulikus trónon ég felé emelkedő óriástestű-törpelabú császár vagy a palotát eltöltő kicsiny néger herétek patkányserege, avagy a széliránt lengedező rhétorok és zsinati atyák állatkertje. Az ironikus mester remekel az udvari fogadás leírásakor, a különböző görög–latin rangok-címek magyarításában. A neofita alkalmazkodást csakis iróniával tudja érzékeltetni, jellemezni.

De a neofita rajongásossággal másképp van. A regény Julianosza egyben a század veszendő embere, függetlenül attól, hogy túlélés esetén mi várható tőle: zsarnok lesz-e vagy Don Quijote. (Az utószóban már vele szemben is megjelenhet az irónia, de már a császár-Don Quijotéről írva.) Julianosz rajongásossága ebben a regényben az üldözött belülről megszenvedett ügye. A barbár ősöktől származó hellén herceg agyában eszmék-hitek népvándorlása zajlik. Ez nem alakoskodás, helykereső helyezkedés (vagy amennyiben az, már nem eszmélkedéséhez, de életmentéséhez tartozik), hanem a kiszolgáltatottság egy fajtája, ahogy a herceg a koreszméket hit formájában gyakorlatilag át is éli, magába szívja, önmaga számára meghatározóvá teszi. Orvos jelzi ezt az alkati tulajdonságot a regény legelején, az író valójában *betegségnek* is tartja. Julianosz nem hatalmi célból, hanem életben maradása érdekében tájékozódik – közben pedig máris úgy éli át a hiteket, mintha tőle magától is függene azok sorsa. A hatalom foglyaként úgy gondolkozik, mint a hatalom birtokosa. Mert olyan helyzetben él, hogy a túlélés esélye az ő esetében egyben a hatalom reménye is. És ez azonosítja helyzetét századunk bizonyos fajta forradalmáráéval.

Az üldözött ember szektássága csak veszélyt jelző, bárha önmagában még nem veszélyes. De a megalázott álmodozása már fenyegető energiákat gyűjthet győzelem esetére. És ezzel fordulhat át az *alkati betegség társadalmi* bajjára. Már benne a tragikus történelmi fenyegetettség: a hatalomban a tolerancia (lásd a *Heliáne* végszavát!) elhagyása.

Az ifjú Julianosz: a győzelem előtti forradalmár. A hőse vívódásait követő (nem biográfiai értelemben, de helyzetét tekintve) a „blazírt” ember. A magát elkülönítő. Akiről 1947-ben a *Heliáne*-ben így ír a fiatal Határ Győző: „Itt különös és értelemzavaró hézag következik bemutatkozásomban [...] nem akarattal (csupán egy lassan gyógyuló lelki nyomor sebhelye,

a védekezés stigmái:) én blazírt ember lettem. Hogy a győzelmes forradalom gátja szakadt szennyözőne, nihilizmus volt-e, vagy az a velejéig korrupt rendszer, amivel [...] a vassal kiövert hódítót pénzért az országra (és a kormányzatba) visszacsempészte [...]”, vagy imigyen: „én meg nem születtem - - - hanem a világra toloncoltak, külföldinek.”

A Julianosz ifjúsága: a rajongásos forradalmár belső ábrázolása, a Heliánében bemutatott forradalmár életrajzában jelentkezett rejtély (az író akkori szavával: „hézag”) belső rajza. A „hézag”, amelynek akkor nem akarta – vagy az általánosítás fokán még nem tudta – magyarázatát adni: most megfejtésért kiáltott. Már nem egyetlen konkrét csalódás élményeként, de egy életmű történelmi (sajátos személyes emlékei) és filozófiai (sokkötetes birkózása a „judeo-chrisztianus” hagyománnyal) tapasztalatainak és egy évszázad jellegzetes emberi (alkati) megnyilvánulásainak sugallatára.

Természetes tehát, hogy egy vívódó-alakuló és veszélyeztetett embert idéz fel, nem pedig a már hatalomba került valahai autokrátort. De ehhez el kell vetnie a tevékeny forradalmár eddig figyelő ironikus szemléletét. A forradalmár mostani megjelenítésében: létszámon felüli rajongásos alkatú ember, mielőtt még maga kompromittálódhatott volna. Amíg nem a császár rajong, addig indulata művészileg-emberileg hitelesíthető. Csakhogy a történetben rejlő történelmi mese a végül is győztes autokrátorról más színezetet is ad ennek a – mondom – jogos pátosznak. Figyelmeztethet: hogy a hős is lehet balek, a túlélőből is lehet újabb zsarnok – ha a rajongásosság foglya marad.

És talán még ezenkívül másik oka is lehet Határ Győzőnek, amiért *nem írta* tovább a mesét, a győztes autokrátor történetét. Mert Julianosz uralkodása – az író utószavából is tudom – már inkább valamely mesehős útja, mint századunk jelenségeit is példázni képes történet. Rajongásossága ellenére megmaradt – igaz, rövid életében – a tolerancia hívének. Vitakozó és nem taposó autokrátor lett. És ez – ugye – „csak a mesékben él”. Különb is: autokrátor és tolerancia – egymást kizáró ellentétek. Ha volt is a történelemben ellenpélda, az kisiklás a logika rendjéből, személyes véletlen. (Bár Julianosz Aposztata korából is számon tart az egyház mártírokat!)

Határ Győző első megjelent, alapvető regényének, a Heliánének végszava a *tolerancia*, és ezt az író nem egyesek kegyétől várja el, hanem az emberiség egészének szeretné programjává tenni. Valahogy úgy, ahogy Archie Dumbarton gyakorolta az *Éjszaka minden megnő* című regényében: megmentette-megváltotta újra a világot úgy, hogy az ne is tudjon róla. Tehát: minden egyes ember éljen a teljes közösségért – de személyes tetteiért ne várjon kiváltságot, főként ne váltson ki rajongásosságra alkalmas helyzeteket. A kozmoszt – szerinte – jellemző „özön közöny”-nyel szemben az ember józan, „felvilágosult” áldozatvállalása álljon. Julianoszt ebben először körülményei gátolják (ezt írja le a regény), utóbb természete akadályozza (erre már nem kíváncsi az író, ezt már végiggondolta a Heliánében és az *Éjszaka minden megnőben*).

Az esztétikai megvalósítás során egyensúlyt teremtett az epikai hitel és a korszakos szimbólum között. Megtehetette, mert nem politikus, nem ideológus, hanem *író* írta a regényt, melyben a *nyelvé* diadalmaskodik a rút történeten: egy primitív fantáziájú és stiliztikájú világ ellenében a nyelvi-retorikai műveltség kitaruló pompáját engedi érvényesülni. A szövegszerűség diadalát az életszerűség fikciója felett.

* * *

A prózairó mellett a költő Határ Győző teljesítménye szintén jelentős. Verseinek gyűjteményei (*Hajszálhíd I–II.*, Aurora, München, 1970, *Lélekarangjáték*, Aurora, London, 1986, *Medvedorombolás*, Aurora, London, 1988, *Bojszintó*, Budapest, 1989, *Boldogságról, szenvedésről*, Poesis Hungarica, Békéscsaba, Megyei Könyvtár, 1989, *A léleknek rengése*, válogatott versek, Orpheusz, Budapest, 1990, *Halálfej*, Aurora, London, 1991, *Üvegkoporsó*,

Aurora, London, 1992, „H. Gy. levelesládája”, válogatott versek, Unikornis, Budapest, 1998, *A Karkasszban*, Littera Nova, Budapest, 2000, *Úveggolyó*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2004, *Plasztikzacskó*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2006) eseményt jelentettek a magyar líra történetében.

Kitűnő ritmikai készségével, stílusának jelentésárnyaló erejével verseiben az emberi létezés iróniáját érzékelteti. Költőként ellentétezően kötődik elődjéhez-barátjához Weöres Sándorhoz: mindketten nagyszerű nyelvi leleménnyel világokat teremtenek verseikben. Csakhogy Weöres verseit a mítoszalkotás szabályai szerint szerkeszti, a versben az egyes ember a mítoszok segítségével feloldódik egyfajta spirituális teljességben, ezáltal egyszerre kiteljesítve és meg is semmisítve a költői ént. Határ Győző az ellenkező utat járja: benne és általa olyan versszövegek komponálódnak, melyekben minden misztikától mentesen a kultúra elemeiből varázsol önálló világot az ember köré, és a költő cinkos mosollyal, gyönyörködve nézi, miként képes boldogulni ebben a köréje alkotott világban az ember. Az ember játszik a nyelvvel, de már a nyelv is játszik az emberrel: a kettő metszéspontjában születik meg a vers, amely jellemzi az embert is és a nyelvet is.

Költői világa jellemzője lehet angol költő barátjának, George Szirtesnek ajánlott, a *Halálfej* című kötetében publikált *Azonosulások* című verse: ha a szavak és a ritmus varázsolni tudna, az azonosulások valóban be is következhetnének. Hiszen minden lény más szeretne lenni. A nézés serkenti a vágyat, a vágy megtestesül a szövegben: a versben átrendeződik a másképpen teremtett világ. De Határ Győző a maga iróniájával azt is tudja, hogy a világnak ez az átépítése csakis a varázsolásban lehetséges. Számára így a vers egyszerre válik panteistává és pesszimistává: egyszerre tud a vers által az ember mindent elérni, de egyben kényszerül megmaradni a maga tényszerű valóságában is. Határ verse ezáltal egyszerre áhítatosan szárnyaló óda és fájdalmasan beletörődő elégia. Ami pedig ezt a kételtűséget kiegyenlíti versében: az irónia.

* * *

Az embert lefokozó történetek és a történeteket hordozó nyelv derűs játékossága adja azt az ellentétet, amellyel Határ Győző drámai világát alakítja. Drámáit, melyeket *Sírónevető* címen két kötetben gyűjtött össze, majd a *Mangún* címűben kiegészített (Aurora könyvek, München, 1972, ill. 1992), ha először olvasom: kietlen, céltalan világ látomása fogad. Ha pedig a történetek nyelvbéli megformáltságát, a dialógusok szikrázó ötletességét figyelem: a játékosság öröme és derűjét érzékelem.

Életművének legfontosabb darabja, összefoglalója és egységbe szerkesztője, mely most, az újabb ezredfordulón külön tematikai jelentőséggel gazdagodhat, a *Golghelóghi* című sajtós „világdrama”. Csírázott a *Heliánéban*, kihordatott a börtönévekben, megszületett a hetvenes években, megjelent – két kiadást is megérve – 1976-ban és 1978-ban Londonban, majd egyszerre itthon és Londonban 1989-ben.

A csírája egy mottó a *Heliánéban*: „*Ő – semmivel sem vagyunk jobban a jövőbe látó és kevésbé fanatikusan tévedő jószok, mint a végítéletesek és az olasz dómok reszkető tömegei, akik az ezredik évben hiába várták az utolsó ítéletet és a Krisztust.*”

A *Golghelóghi* a *Divina Commedia*, a *Faustok*, a *Peer Gynt*, *Az ember tragédiája* fájának újabb virágzása, de egyben azoknak „visszavétele” is. A *Doktor Faustus* értelmében. Azokban egy célokságú világ jutalmazza az emberi igyekezetet. Itt az emberi igyekezet sorozatosan fonákjára fordul, a keretjáték pedig sajtós fiaskót fed fel. Mik ezek a sorozatos kisiklások? Golghelóghi a maga kétbalkezességével minden jelenetben pórul jár, míg el nem határozza, hogy a rosszra tesz, feltalálja a gonosz hatalmat, a Magnum Latrociniumot. Szegényeket bolondítva, kihasználva, szipolyozza őket a császár céljaira. Majd fonák szerepét felismerve, az ezredéves világvégevárásban vezekelni akar, fordított megváltásként

magára venni a világ bűneit, kitudva a Sátán szájából a korábbi legnagyobb bűnöst, az áruló Júdást. De végül az isteni „kegyelem” ettől is elúti. Csakhogy a keretjátékban ez a fausti fordulat érvényét veszti: a „jó” isten csak egy kisebb fajta kézműves, demiurgosz a világ rendjében, a főhatalom, a Sátán a maga közönylényéből következően elnapolja a végítéletet. Mint Babits Jónás könyvének Babilonja, nyüzsöghet tovább a világ, de nem a jó reményében, hanem az ember és isten iránt közönyös Sátán megvető gesztusa révén.

A háromszor háromrészes, sokjelenetes, több mint nyolcszáz oldal terjedelmű misztériumjáték és másfél száz oldalas utószava összegzése Határ Győző életművének. Formájáról szólva hadd idézzem Gömöri György szellemes és találó metaforáját:

„Határ írásművészete olyan, mint egy hatalmas, kultikus építmény, amit az istenekkel versenyezni kívánó halandók képzelete emelt a sohasemvolt-sehohsem kellős közepén, egy előbástyákkal körülvett, sáncokkal-örtornyokkal védett, groteszk és fura szobrokkal és vízköpökkel díszített, rejtett ülőfülkékkel ellátott, kívül-belül elképesztő, gótikus alapozású, de barokk székesegyház. Ennek legbensőbbében van valahol egy titkos szoba; közepén, kapcsolótábla mögött ott ül a szerző, kicsit úgy, mint az »Óz, a csodák csodája« című filmben a varázsló, s keze nyomán a templom hajójában hol itt, hol ott gyulladnak ki mécsesek, szikráznak fel karbunkulus-lámpák, beborul, mennydörög, villámlik, talán még esik is, hogy aztán elmés napkorongot mintázó kerek kezdjenek el forogni, miközben egy lovag lándzsájával beledőf a sárkány torkába, vagy egy angyal magasra emeli harsonáját, és roppant orgonasípokon felharsan a Gloria in excelsis.”

Gömöri metaforája telitalálat, mert megéreztet valami lényegeset ebben a csodálatos drámai épületben. Fellini magyar megfelelőjeként. A modern improvizációt. A középkori katedrális archetipikus meghatározottságot sugall: közösség és egyén szoros összetartozását, összemunkálását feltételezi. Ott nincs az Óz-beli varázsló. A varázsló oda kell, ahol már nem hisznek a csodákban. Ahol az egyén elválik a közösségtől, és a közösség képtelen értelmet adni az egyes ember életének. Amikor az egyes ember útja nem a céltudatos kiteljesedés, hanem csakis kudarcok sorozata. Golghelóghi isteni „megváltódása” kétszeresen is érvénytelen. Mert csak *action gratuite*, és mert a „jó” istennek erre nincs felhatalmazása.

Golghelóghi tehát nem Faust és nem Ádám, „származására” nézvést inkább Peer Gynt. Csakhogy tőle meg elkülönözik: Peer hagyja magát sodorni a véletlenek által, hagyja, hogy kitérjen sorsa elől. Golghelóghi mindig *akar* valamit. Célja van. És ezzel eljutunk Határ Győző egyik alapproblémájához: az ember hogyan kapcsolódik sorsához.

Az első keresztény ezredfordulón játszódó történet a különböző szerepeket felvevő mesehős, Golghelóghi (és általa a történelemben megjelenő ember) alakváltozásait mutatja be: a történelemben előforduló legfontosabb szerepeket idézi fel. A jelenetekben az emberi létezés egyszerre drámai-tragikus, illetőleg vásári-cirkuszi horizontjai egymást keresztezve villannak fel. Cirkuszátor és világmindenség: az ember egyszerre szenved meg emberléte gyötrelmeit és gyönyörködik a létezés önmagát mindig megújító és átalakító csodájában. Az író művébe foglalja mind a küzdő ember, mind pedig a küzdelmet irányító „korongoló”-kézműves befejezhetetlen munkáját.

Ugyanakkor mindennek felette ott trónol Szatanael, aki „özön közönnyel” tekinti ezt a világot, de fenn is tartja azt. Saját végszava szerint: „*tartóoszlopnak felséges előjoga: megtérek koronás közönyömbé s valamíg te nyomorultul tündökölsz, majd nekem lesz fölötted égentengerzésem – fejedelmileg.*” Ez az egyszerre kívül és belül jelenlévő erő szerintem Határ Győző művészetének meghatározója: maga a nyelv, mely uralkodik ebben az életműben. Nyelvi leleményességében és erejében fonódik össze az író nagyszerű művelődéstörténeti, filozófiai és stílári felkészültsége. Ez ennek az életműnek tartóoszlopa: egyszerre

magában foglal mindent, és „koronás közönyébe” burkolódva „fejedelmileg” ki is válik mindenből. Küzdve küzd, és egyben fenntartja ezt a küzdelmet magát. Egyszerre látja és láttatja az omló küzdelmet, és leírja, egész műalkotásban rögzíti ezt az omlást. A mozgás és mozdulatlanság egyszerre jelenléte ez az életmű, amely leszámol minden emberi cselekvésformával, ugyanakkor a létezés alapformájává fogadja a nyelvi megjelenítést, amely tanúsít és alakít egyszerre. Éli és teremti folyamatosan a világot.

Boltozat láttad már a boltozat aláomlását nagyon lassúra lassított „lassított felvételben”? Ebben a lassított felvételben élek. A boltozat állni látszik – de én tudom: aláomlásom folyton folyvást folyik, s ebben a „mozdulatlanban” rongálódok-tördelődöm, porlok s porlandó részem elperreg

Mint ebben a prózaversében is, pontosan fogalmaz, állapotokat meghatároz. Ugyanakkor beledereg valami „nem euklideszi” metafizika is, álomlátásain keresztül. A létezés folyamat jellegére, a minőségek egymásba kapcsolására utal.

Meditációiból, regényei gondolatvilágából ki-kiszakítódik néhány pillér: kemény gránitból faragva. És ezeket körülfogják a sejtések, a bizonyíthatatlan érzékelések: poétikus láttelepek egy világot vizsgáló lélek állapotairól, helyzeteiről. Az adott pillanatban egymást keresztező hatások, élmények egymásra vonatkoztatásai. Minden vers egy-egy regény csírája is lehetne. Mint ahogy a regények a versekben jelzett sajátos tudatállapot elemzései. Versei: az ésszel felfogott és bekerített ember sejtelmeinek formába öntése.

Világok keresztezési pontján, „coincidentia oppositorum” – az itthon Vas István által leírt lírai helyzetben. Közös ősök, magát a kifejezést szülő Cusanus. Csak míg Vas István körüljárja, óvatosan kitapogatja az ellentmondásokat, hogy így érzékeltesse határozott-szigorú *igen*-jeit és *nem*-jeit, Határ Győző szövegeiben magát az ütközetet játszatja le. Évtizedek óta élt magányban, rejtekezve, mint a varázsló, mégis a század uralkodó eszméit és helyzeteit hozza működésbe fantáziája színpadán: versben, filozófiai esszében, drámában. Különböző helyzetekbe behozott szövegeiben. Műveinek olvasója maga is résztvevő lesz ezekben a csatákban. És közben élvezettel, gyönyörködve követi a briliáns mondatokat, szójátékokat, a mesteri ötleteket, látja épülni és hullani korok díszleteit. Saját romjaink között bújócskázunk. Belőlünk is kihajtanak a sejtelmek. Többes számom: a kortárs nemzedékeket jelentheti. Tátongó sebeket mutat. Vérbeli játékos. Bárha tudja: ez a játék vére megy.